

MASARYKOVA UNIVERZITA

Fakulta sociálních studií

Katedra politologie

Michal Vávra (UČO 385 964)

obor Politologie

magisterské studium

imatrikulační ročník 2013

Analýza prorusky orientovaných politických stran v Pobaltí

Magisterská diplomová práce

v Brně, 2016

Prohlášení o autorství práce

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Analýza prorusky orientovaných politických stran v Pobaltí* vypracoval samostatně a použil jen zdroje uvedené v seznamu literatury.

V Brně, 16. 5. 2016

.....

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu mé práce doc. Marku Rybářovi, M.A., Ph.D. za to, že se vedení mé práce ujal a za cenné rady a připomínky, které mi při jejím psaní poskytnul. Dále chci také poděkovat své rodině a přátelům za jejich podporu, ochotu a trpělivost; vím, že to se mnou neměli lehké.

Anotace:

Práce analyzuje program a postoje prorusky orientovaných politických stran v Estonsku a Lotyšsku. Zabývá se situací tamní ruskojazyčné menšiny z hlediska zákonů o občanství a jazyku, analyzuje sporné body, které se v soužití mezi titulárním národem a menšinou vyskytují. Dále se práce zabývá ruskou krajanskou politikou a snahou Ruska prostřednictvím početně silné ruskojazyčné menšiny ovlivňovat politiku v dotčených státech.

klíčová slova: Pobaltí, Estonsko, Lotyšsko, Rusko, politické strany, krajanská politika, soft power, občanství, jazyk, interpretace historie

Abstract:

The thesis analyzes the programme and practical behaviour of pro-Russian oriented political parties in Estonia and Latvia. It deals with the situation of Russian-speaking minority in connection with citizenship and language issues. It also analyzes problematic issues that emerged between the titular nations and the minority through time. The thesis also deals with Russian compatriot policy towards its minorities in the Baltics and Russian strategies towards using those minorities in order to bolster its influence in the Baltic Sea Region.

key words: Baltic Sea States, Estonia, Latvia, Russia, political parties, compatriot policy, soft power, citizenship, language rights, interpretation of history

Obsah

Úvod	7
Vymezení tématu a výzkumné otázky	8
Vymezení zkoumané látky	8
Výzkumné otázky a struktura práce	10
Problematika ruskojazyčné menšiny v Estonsku a Lotyšsku	11
Vnitropolitické problémy – demografické ukazatele	11
Vnitropolitické problémy – otázky občanství	12
Problematika občanství v obecné rovině	13
Zákony o občanství a jazyku – hlavní sporné body soužití titulárních národů a rusofonní menšiny	15
Historické pozadí	15
Zisk nezávislosti a dále	16
Naturalizace a problematika jazyka v Estonsku	16
Naturalizace a problematika jazyka v Lotyšsku	18
Kondicionalita a její vliv na liberalizaci zákonů	19
Stranický systém Estonska	20
Koaliční formule	21
Stranický systém Lotyšska	21
Koaliční formule	23
Podobnosti a rozdíly stranických systémů	23
Estonská strana středu (Eesti Keskerakond)	24
EK versus ostatní strany	26
Lotyšská sociálně demokratická strana „Harmonie“	27
Programové pozice ostatních stran vzhledem k Harmonii	28
Ruský svaz Lotyšska	29
Výzkumná otázka č. 1	30
Chování stran v praxi	30
Voličské zázemí Estonské strany středu	31
Voličské zázemí Sociálně demokratické strany Harmonie	32
Voličské zázemí Ruského svazu Lotyšska	33
Konfliktní linie ve stranických systémech	34
Postoje a chování stran ke konkrétním problematickým bodům	37
Vztahy k EU a NATO	38
Postoje k Rusku	39

Ukrajinská krize a anexe Krymu.....	40
Přesun pomníku sovětských vojáků a následné nepokoje v Tallinnu	41
Případ Estona Kohvera	42
Vzpomínkové akce válečných veteránů v Lotyšsku.....	43
Referendum o zavedení ruštiny jako oficiálního jazyka Lotyšska	43
Shrnutí II. části	44
Ruská krajanská politika a její vliv v Pobaltí	46
Financování politických stran ze zahraničí – zákonná omezení v Pobaltí	49
Vliv ruských médií a snaha o jeho eliminaci.....	51
Vliv ruských NGO's	52
Přímý tlak na pobaltské země	54
Shrnutí III. části.....	56
Závěr	57
Seznam zdrojů:	63

Počet znaků textu vč. mezer: 139 465

Úvod

Předkládaná diplomová práce si bere za cíl komplexně analyzovat prorusky zaměřené politické strany v Pobaltí, respektive strany odvolávající se na podporu ruskojazyčné menšiny v daných zemích. Domnívám se, že dané téma je jak aktuální, tak také relevantní nejenom pro politologický výzkum, ale i pro lepší pochopení daného regionu, který není v České republice ve srovnání s jinými regiony tolik akcentován, a role Ruska v něm. Je na místě již zde předeslat, že se práce bude věnovat Estonsku a Lotyšsku, nikoli Litvě ani dalším zemím, které mohou být v širším smyslu chápány jako pobaltské.¹

Jak v Estonsku, tak v Lotyšsku po zisku nezávislosti v devadesátých letech existuje početná ruskojazyčná menšina, která nemá úplně rovnocenný statut s většinovou společností, protože její významná část z různých důvodů nezískala estonské nebo lotyšské občanství. Také zde existují určité problémy spojené s otázkami postavení jazyka, rozdílné interpretace historie, zejména druhé světové války a období po ní, kdy byly pobaltské státy součástí Sovětského svazu. Tyto vnitrosociální divize tak způsobují potenciálně problémy a nestabilitu a pochopitelně také tvoří cleavage, na kterých se profilují politické strany. Celá tato problematika je ještě umocněna sousedstvím s Ruskou federací, která se snaží zvýšit vlastní vliv v postsovětském areálu a snaží se využívat ruskojazyčnou menšinu jako určitý destabilizační faktor sousedních států.

Pobaltský region zároveň není v českém prostředí příliš „v kurzu“ ve srovnání s jinými evropskými regiony, typicky západní a střední Evropou či Skandinávií. Pozornost bývá věnována většinou pouze dílčím aspektům, a to ještě většinou v širším komparativním středoevropském či postkomunistickém rámci. V evropském měřítku existují práce věnující se podrobně politice a vývoji pobaltských zemí, například nejnověji publikovaná kniha Daunise Auerse *Comparative politics and government of the Baltic states*, ze které tato práce v poměrně velké míře také čerpá, nebo například kniha Davida Smithe a kol. *The Baltic States*. Jinak jsou samozřejmě pobaltské země také akcentovány v dílech věnujícím se konkrétním problémům v komparativním rámci.

¹ Tomuto vymezení a jeho zdůvodnění bude věnována samostatná část textu. Zde má pouze informační funkci, aby čtenář věděl, co má, nebo naopak nemá, od textu očekávat.

Vymezení tématu a výzkumné otázky

Úkolem této kapitoly je, vymezení zkoumaného areálu a potenciálně sporných pojmů, a také materie, jakou bude předkládaná práce pokrývat. S tím souvisejí rovněž výzkumné otázky, které budou v práci zkoumány a samotná struktura práce.

Vymezení zkoumané látky

Pobaltský region je, stejně jako například střední Evropa, pojmem, který lze chápat a definovat několika způsoby, a jehož definice může být rozdílná v závislosti na zázemí a myšlení konkrétního autora. Považuji proto za vhodné stručně zmínit jednotlivé interpretace a definovat, jakým způsobem bude na daný pojem nahlíženo v této práci.

V České republice jsou jako pobaltské státy tradičně chápány tři země – Litva, Lotyšsko a Estonsko; tedy tři země, které v minulosti patřily pod Sovětský svaz a po jeho pádu se nejhlasitěji hlásily o začlenění do evropských struktur. Dalo by se říci, že tyto tři země nezapadají do tradičního geopolitického rozdělení na střední, východní a severní Evropu a stojí někde na pomezí těchto tří entit jako určitá skupina sui generis. Není však bez zajímavosti, že ač mají tyto země společnou nedávnou historii spojenou se sovětskou zkušeností a následnou snahou o návrat do Evropy ne nepodobnou snaze zemí Visegrádské čtyřky, a ač jsou často, byť nutno říci že ne zcela přesně, vnímány jako určitý blok tzv. „Baltic states“, není toto vnímání v těchto zemích samotných přijímáno jednomyslně. Například Estonci se považují spíše za Evropu severní a mnohem radši jsou vnímáni ve spojení například s Finskem, se kterým si ostatně jsou, alespoň co se týče jazyka, nejbližší, než se svými jižními sousedy. Litva naopak často zdůrazňuje své vazby a spojitost s Polskem a tím i regionem střední Evropy (Auers 2015, str. 215).

S tímto nazíráním je částečně spojeno i alternativní vymezení Pobaltského regionu, které považuje za Pobaltí všechny země okolo Baltského moře, tedy nejen Litvu, Lotyšsko a Estonsko, ale také skandinávské země Finsko, Švédsko a Dánsko, dále Německo a Polsko, a v neposlední řadě také Rusko. Toto vymezení není však čistě geografického rázu, ale promítá se i do struktury regionálních organizací spolupráce, které v regionu fungují, a jejichž členy jsou všechny výše zmíněné státy. O tom, nakolik jsou tyto organizace funkční a nakolik se zde povedlo vytvořit jakousi sdílenou baltskou identitu mezi danými státy (ať už s Ruskem či bez něj), bychom mohli vést debatu, nicméně tato problematika již není otázkou tohoto textu. Dovoluji si zde však vyjádřit určitou skepsi ke společnému vnímání baltské identity jakožto hlavní identity, se kterou by se identifikovalo ať už Německo či Polsko na straně jedné, nebo

Finsko či Švédsko na straně druhé. Dle názoru autora pro tyto země zůstane středoevropská, respektive skandinávská identita na prvním místě a hovořit tak zde o jakémsi bloku pobaltských zemí v tomto široce vymezeném pojetí zahrnujícím všechny země okolo Baltského moře, ztrácí dle názoru autora smysl. Proto pokud bude v práci použit termín „pobaltské země“, bude se jednat o označení tří států na východním břehu Baltského moře vzniknuvších v roce 1991 po rozpadu Sovětského svazu, tedy Litvu, Lotyšsko a Estonsko.

Z těchto tří pobaltských zemí budou v práci akcentovány pouze dvě, Lotyšsko a Estonsko. Důvodem pro toto omezení je demografické rozložení ruskojazyčné menšiny v Pobaltí, která je přítomna v nezanedbatelném počtu právě v obou zkoumaných zemích, kdežto v Litvě nehraje ruskojazyčná menšina politicky příliš velkou roli, navíc, nepočítáme-li hranici s Kaliningradskou autonomní oblastí, Litva nemá přímou hranici s Ruskem. Pokud by tato práce byla definována jako práce zkoumající strany orientované na etnické menšiny v daných zemích, byla by Litva bezesporu relevantním případem vzhledem k existenci a významu strany Volební akce Poláků v Litvě, ale v případě ruskojazyčné menšiny jsou, i vzhledem k množství kontroverzních otázek, mnohem relevantnějšími zeměmi pro tuto práci právě Estonsko a Lotyšsko.

Tematicky se práce bude zabývat stranami, které zastupují, nebo alespoň rétoricky cílí, na ruskojazyčnou menšinu v daných zemích. Těmito stranami jsou Estonská strana středu (*Estonian Centre Party, Eesti Keskerakond, EK*), lotyšská Sociálně-demokratická strana „Harmonie“ (*Social democratic party „Harmony“, Sociāldemokrātiskā Partija „Saskaņa“, Социал-демократическая партия „Согласие“*) a Ruský svaz Lotyšska (*Latvian Russian Union, Latvijas Krievu savienība, Русский союз Латвии, LKS*).

Termín „proruský“ z názvu práce je v práci samotné chápán dvojím způsobem, a to jednak ve vztahu k ruskojazyčné menšině, tak také ve vztahu k Ruské federaci. Uznávám, že potenciálně to může způsobit určitý zmatek, neboť jsou tím pádem jedním výrazem hodnoceny dvě odlišné věci, nicméně se domnívám, že se v textu podařilo tyto dvě věci od sebe odlišit a mělo by být jasné, čeho se daná část týká.

Zároveň v textu bude používán termín ruskojazyčná menšina pro označení části populace, kterou se práce zabývá, a to v částech věnujících se estonskému a lotyšskému pohledu. Tuto menšinu tvoří jak etničtí Rusové, kteří disponují lotyšským a estonským občanstvím, tak lidé bez státní příslušnosti, tak lidé mající občanství ruské. V části věnované ruské krajanské politice bude pro tuto skupinu obyvatel používán také termín ruská menšina,

protože ruské vymezení krajanů je poměrně vágní a mění se v čase podle toho, jak to ruské zahraniční politice momentálně vyhovuje. Tato označení nemají žádný normativní nádech ani nikterak nezohledňují identitu dané skupiny společnosti. Jde pouze o, dle mého názoru nejvhodnější, označení skupiny lidí, jejichž společným denominantem je ruský jazyk a ruská etnicita ve většinově estonské a lotyšské společnosti.

Výzkumné otázky a struktura práce

Text se bude snažit pokrýt celkem tři výzkumné otázky, které v zásadě určí i strukturu celé práce. První výzkumná otázka bude zkoumat dané strany z hlediska obsahu programu a bude se ptát, zda je orientace na ruskojazyčnou menšinu, potažmo Rusko jako takové, hlavní identitou stran.

Druhá výzkumná otázka se bude zabývat praktickými politickými kroky daných stran, tím, jestli strany skutečně prosazují politiku, která by byla směrem k ruskojazyčné menšině i Ruské federaci příznivá. Bude analyzována jejich voličská podpora, tvorba konfliktních linií v jednotlivých stranických systémech, reálné postoje stran ke klíčovým otázkám soužití s ruskojazyčnou menšinou a ke klíčovým otázkám zahraniční politiky poslední doby. To vše bude zasazeno do širšího estonského a lotyšského kontextu a srovnáno s pozicemi ostatních relevantních stran. Zatímco tedy první výzkumná otázka se bude zabývat ideálním programem, druhá pokryje chování stran v praxi.

Konečně třetí výzkumná otázka se bude věnovat působení Ruska na pobaltské země prostřednictvím public diplomacy a compatriot policy. Bude zkoumáno, jakým způsobem se Rusko snaží ovlivňovat pobaltské státy ve svůj prospěch, jak k tomu využívá strany orientované na ruskojazyčnou menšinu i tuto menšinu jako takovou, jakým způsobem jsou, respektive mohou a nemohou být, politické strany v Estonsku a Lotyšsku financovány. Pokusím se zjistit, nakolik je či může být snaha Ruské federace o prosazení vlastního vlivu v Pobaltí skrze ruskojazyčnou menšinu a přímé zahraničně-politické kroky úspěšná.

Struktura celé práce bude odpovídat výše uvedeným výzkumným otázkám. Nejprve bude komplexně představena problematika ruskojazyčné menšiny v Estonsku a Lotyšsku, tedy demografické ukazatele a historický background, a také problematika občanství v obecné rovině. Dále budou analyzovány zákony o občanství a jazykové zákony v kontextu obou zkoumaných zemí, následně budou velmi stručně představeny stranické systémy obou zemí a koaliční formule, které se zde v průběhu let ustavily. Poté již budou analyzovány

samotné proruský orientované strany, a to nejdříve pomocí jejich programu. Pro druhou výzkumnou otázku budou použity postoje stran ke konkrétním domácím i zahraničně-politickým tématům i ve srovnávacím estonském a lotyšském rámci, budou zkoumány také štěpné linie, které ve stranických systémech existují, a také rozložení voličské podpory. Třetí a poslední část práce se bude věnovat ruské krajanské politice a snaze Ruské federace ovlivňovat politiku v pobaltských zemích prostřednictvím různých strategií.

Problematika ruskojazyčné menšiny v Estonsku a Lotyšsku

V následující části bude rozebrána problematika ruskojazyčné menšiny ve zkoumaných zemích. Bude nastíněno, proč je důležité se touto problematikou zabývat, jaké zde existují problémy a v jakých hlavních bodech se mohou zkoumané strany odvolávat na to, že hájí zájmy ruskojazyčné menšiny. Na danou problematiku lze nahlížet ze dvou sice různých, ale vzájemně spolu souvisejících úhlů pohledu – domácího (vnitropolitického) a zahraničně-politického. V diplomové práci budou oba tyto úhly pohledu podrobněji rozebrány.

Vnitropolitické problémy – demografické ukazatele

Fakt, že ruskojazyčná menšina je důležitým aktérem na domácí politické scéně obou zkoumaných států, může být doložen již prostým pohledem na podíl, který etničtí Rusové a rusky hovořící lidé tvoří v celé populaci. V současné době podle provedených průzkumů žije v Estonsku 24,8% lidí ruské národnosti, v Lotyšsku je tento podíl dokonce 26,2%. Většinová národnost tvoří zhruba dvě třetiny celkové populace, v Estonsku žije 68,7% Estonců, v Lotyšsku 61,1% Lotyšů. Zbytek jsou příslušníci dalších národů, jejichž počet však není příliš velký. S tím je spojena i problematika jazyková, kdy podíl lidí, pro které je ruština mateřským jazykem, je ještě o něco větší než u předchozího ukazatele. Ruština je mateřským jazykem pro 29,6% obyvatel Estonska a dokonce pro 33,8% obyvatel Lotyšska. Státní jazyk je jazykem mateřským pro 68,5% obyvatel Estonska a pouze pro 56,3% lidí žijících na území Lotyšska (The World Factbook 2016).

Tato fakta sama o sobě ještě neproblematizují soužití mezi většinovou populací a ruskojazyčnou minoritou. Pokud si ovšem uvědomíme historické souvislosti a zkušenosti pobaltských zemí se sovětskou více než padesát let trvající vládou, a podíváme se také na

problémy, které ve vztahu k (nejen) ruskojazyčné menšině vyvstaly po zisku nezávislosti pobaltských zemí, nemluvě o ruské zahraniční politice, zjistíme, že tato problematika není dosud zcela vyřešená. Právě otázkám týkajících se problematiky občanství ve zkoumaných zemích se bude věnovat následující část textu.

Vnitropolitické problémy – otázky občanství

Početně významné etnické menšiny automaticky neznamenaají problémy při řízení státu, jak lze doložit na několika příkladech. Pobaltské země se ovšem do jisté míry vymykají klasickému chápání národnostní menšiny jakožto entity dlouhodobě žijící na území určitého státu obývaného většinovou populací. Ruskojazyčná menšina v pobaltských zemích nevznikla totiž přirozeně, alespoň ne v současném počtu. Rusové samozřejmě žili na území dnešních pobaltských republik i před vznikem Sovětského svazu, konečně toto území patřilo do ruského impéria již od časů Petra Velikého, kdy zde existovala dlouhou dobu také početná menšina tzv. baltských Němců, kteří zde dokonce dlouhou dobu tvořili vládnoucí elitu. Proces národního sebeuvědomění a obrození zde probíhal jako kdekoliv jinde v Evropě, například ve srovnání s českými zeměmi zde není příliš velký rozdíl. Situace se zásadně změnila v období po druhé světové válce, kdy na Stalinův příkaz bylo do Pobaltí přesídleno významné množství Rusů, aby většina místních obyvatel nebyla tolik výrazná, a aby byly posíleny vazby mezi nově dosazenými ruskými elitami v Pobaltí a centrem v Moskvě. Pokud se podíváme opět na řeč čísel, v období mezi dvěma světovými válkami žilo na území Estonska 8,5 procenta Rusů a na území Lotyšska 10,6 procenta Rusů, kdy údaje jsou z roku 1934 pro Estonsko a 1935 pro Lotyšsko (Kasekamp 2010, str. 117). Ještě v roce 1945 tvořil titulární národ 94 procent celkové populace Estonska a 80 procent celkové populace Lotyšska, aby na konci sovětské éry žilo v Estonsku 62 procent Estonců a v Lotyšsku pouze 52 procent Lotyšů (Kasekamp 2010, str. 155). Ve srovnání předválečného a současného stavu tak lze pozorovat poměrně významný nárůst podílu etnických Rusů v Estonsku a Lotyšsku v dobách sovětské vlády.

Je dobré podotknout, že velká většina příchozích neměla k novému domovu prakticky žádný vztah, předválečné elity byly sovětskou mocí odstraněny ještě v průběhu druhé světové války a obecně řečeno je období sovětské vlády v pobaltských zemích vnímáno značně negativně jako období nelegální okupace, kdy byly násilím svrženy legitimní domácí režimy a dané státy byly proti jejich vůli začleněny do Sovětského svazu.

Tyto historické souvislosti je třeba si uvědomit, neboť když pobaltské státy získaly na počátku devadesátých let nezávislost, bylo sovětské období v jejich ústavách odmítnuto jako nelegální porušení mezinárodního práva a jak estonská, tak lotyšská ústava navazují na rok 1940 a na období před začleněním do Sovětského svazu. Tento fakt se netýká pouze rétorické návaznosti obou ústavních dokumentů, právních tradic a obecně čerpání legitimacy, ale mimo jiné také, a z obsahového hlediska tohoto textu nutno podotknout že nejvýznamněji, otázek občanství.

Problematika občanství v obecné rovině

Občanem konkrétního státu se člověk může stát čtyřmi způsoby, dvěma ihned po narození, dvěma v průběhu života na základě své vlastní vůle. Základní dělení garance občanství hned po narození je na základě pravidel *ius soli* a *ius sanguinis*. Principy *ius soli* garantují občanství všem dětem, které se narodily na určitém teritoriu, zatímco princip *ius sanguinis* dává občanství dětem, které se narodily občanům daného státu. V praxi se lze setkat s různými kombinacemi obou principů, kde převažuje jeden či druhý. *Ius soli* má svůj počátek v Anglii v období feudalismu a vychází z tehdejší víry, že vše, co se nachází na konkrétním panství, patří feudálovi, tedy i včetně poddaných. Z Anglie se tento princip později rozšířil do britských kolonií. Princip *ius sanguinis* je typičtější pro kontinentální Evropu, má původ v Napoleonově zákoníku *Code Civil* a navazuje na římské právo. V praxi to znamenalo, že pokud se dítě narodilo francouzskému otci kdekoli na světě, získalo automaticky francouzské občanství (Weil 2001). Dvěma dalšími způsoby jak lze získat občanství určité země v pozdějším věku, jsou naturalizace a manželství. Zde neexistují žádné ideální typy ani univerzální pravidla, každá země si pro proces naturalizace stanoví vlastní zákony, stejně tak získ občanství pomocí manželství s občanem či občankou konkrétního státu je specifikován v právním řádu dané země, v některých zemích tento způsob nabytí občanství dokonce ani není možný. V obou těchto případech je třeba splnit pro získ občanství státem stanovené podmínky, které se stát od státu liší, a právě v pobaltských zemích byly tyto podmínky předmětem poměrně silné kritiky ze strany jak ruskojazyčné menšiny, tak Ruska, tak i evropských institucí.

Než se však dostanu ke konkrétní praxi v Estonsku a Lotyšsku, dovolu mi ještě krátce zmínit faktory, které ovlivňují otevřenost, či naopak restriktivnost státu při udělování občanství. Howard rozlišuje dva hlavní historické faktory, které přispívají k otevřenosti státu

v otázkách udělování občanství přistěhovalcům či menšinám. Prvním faktorem je koloniální minulost, kdy podle Howarda lidé z bývalých kolonií mají často v původní koloniální mocnosti větší imigrační práva. Druhým faktorem je demokratická minulost, kdy Howard jako rozhodující časový limit stanovuje devatenácté století. Demokratické státy podle Howarda měly či mají tendenci chápat občanství více inkluzivně a nikoli pouze na základě etnicity („based on civic, not ethnic terms“). Howard přichází rovněž s faktory, které ovlivňují otevřenost v otázkách občanství v současné době. Faktory přispívající k větší liberalizaci podle něj jsou ekonomická globalizace, ekonomická spolupráce, univerzální normy lidských práv a na domácí úrovni různé zájmové skupiny či judikatura soudů. Negativní vliv naopak podle Howarda má mobilizace mas proti imigraci, integraci menšin do domácí politické obce či liberalizaci zákonů o občanství. Tato mobilizace je typicky prováděna krajně pravicovými, nacionalistickými či euroskeptickými stranami. Pro tyto strany jsou otázky národní identity, imigrace, či občanství jedny z klíčových a mobilizace mas na těchto tématech má tak určitý potenciál, obzvláště v zemích, kde existují v některých z výše uvedených oblastí problémy (Howard 2006).

Nyní se podívejme, jak do Howardova teoretického vymezení zapadají námi zkoumané státy, tedy Estonsko a Lotyšsko. V devatenáctém století, které je pro historické zdůvodnění Howardovy teorie klíčové, spadaly obě země pod ruské impérium. O demokratické tradici v této době tak hovořit nelze, neboť ruské impérium té doby bylo plně absolutistickým státem bez jakýchkoli demokratických institucí. V otázce koloniální minulosti je sice nutné uznat, že Rusko bezesporu expanzivní snahy mělo, nicméně Howard dle mého názoru chápe kolonialismus zejména prizmatem západní Evropy, tedy směrem k zámořským územím v Africe, Asii a Latinské Americe. Rusko jako koloniální mocnost můžeme připustit tehdy, podíváme-li se na jeho expanzi východním směrem a do střední Asie, ale zaprvé to dle mého názoru odporuje Howardovu chápání koloniální mocnosti a zadruhé vliv této expanze na identitu pobaltských zemí je přinejmenším velmi sporný, ne-li žádný. Jediným koloniálním úsilím států rozkládajících se dříve na dnešním území Estonska nebo Lotyšska byla kolonizace karibského ostrovu Tobago a ostrovu svatého Ondřeje (dnes ostrov Kunta Kinte) v dnešní Gambii Kuronským knížectvím v sedmnáctém století, tento fakt je však poměrně marginální, ať již časově nebo svým významem. Můžeme tedy říci, že Estonsko a Lotyšsko nemají historickou zkušenost s demokracií devatenáctého století, ani je nelze chápat jako koloniální

mocnosti. Z tohoto úhlu pohledu lze očekávat, že jejich zákony o občanství budou více restriktivní.

Nyní se podívejme, jakou korelaci mezi Howardovou teorií a estonskou a lotyšskou realitou lze nalézt, podíváme-li se na faktory, které ovlivňují vstřícnost v otázkách občanství v současné době. Jak Lotyšsko, tak Estonsko jsou klasickými západními liberálními demokraciemi, pevně zakotvenými v evropských a transatlantických strukturách. Lidská práva jsou zde respektována a zpravidla nedochází k vážným problémům. Silné krajně pravicové antiliberální strany zde nenalezneme, nacionalistické strany však v obou stranických systémech existují, ba dokonce bývají zastoupeny i na vládní úrovni. Na základě tohoto bychom tedy očekávali, že zákony o občanství v Estonsku a Lotyšsku mohou být jak liberální a otevřené, tak restriktivní. Je tedy třeba si uvědomit i historické souvislosti, které jsou v tomto případě absolutně klíčové, a které činí z pobaltských zemí v evropském kontextu, dá se říci příklad *sui generis*. V tomto ohledu se tedy pobaltské země vymykají Howardově teorii, kdy právě zejména historická zkušenost nedávné doby, nikoli míra demokracie či (ne)existence krajní pravice, je pro podobu praxe v udělování občanství v pobaltských zemích klíčová.

Pojďme se nyní podívat na právní úpravy v této oblasti, které zde byly vytvořeny po znovunabytí nezávislosti na počátku devadesátých let, a které byly v průběhu času kritizovány nejen Ruskem, ale byly také předmětem kritiky ze strany Evropské unie, která dokonce podmínila členství pobaltských zemí právě zmírněním příliš restriktivních zákonů o občanství.

Zákony o občanství a jazyku – hlavní sporné body soužití titulárních národů a rusofonní menšiny

Hlavní kritika a problémy soužití titulárního národa s rusofonní minoritou v Estonsku a Lotyšsku byla vedena v obou zemích na restriktivní zákony o občanství a jazykovou politiku, a to jak ze strany Ruské federace, tak ze strany evropských organizací – EU, OBSE a Rady Evropy, kterých se obě pobaltské země chtěly stát členy.

Historické pozadí

Jak již bylo zmíněno v části věnující se demografickým ukazatelům, v době sovětské nadvlády bylo do Pobaltí směřováno množství ruskojazyčných přistěhovalců z ostatních sovětských republik, ponejvíce však z Ruska. Tito přistěhovalci nejen pozměnili demografické

skóre, ale ujali se vůdčích pozic ve stranickém aparátu a začali prosazovat politiku rusifikace. Nejenže tedy podíl titulárních národů klesl, ale ruština se stala hlavním oficiálním jazykem a lokální jazyky ztratily na významu. Jelikož ruština byla hlavním dorozumívacím jazykem ve věcech veřejných, rusofonní přistěhovalci neměli žádnou motivaci naučit se původním jazykům. V důsledku se zde vytvořily dvě víceméně paralelní společnosti s minimálními vzájemnými kontakty (Auers 2015, str. 146; Pettai a Kallas 2009, str. 106), kdy navíc jedna ze skupin vnímala druhou jako nelegální okupanty.

Zisk nezávislosti a dále

Když tedy pobaltské země získaly na počátku devadesátých let nezávislost, bylo třeba se nějakým způsobem vyrovnat nejen s historickou zátěží, ale i právě se změněnými demografickými podmínkami. Jak Lotyšsko, tak Estonsko se vydaly cestou obnovení nezávislosti podle principů zákonné obnovy (v angl. *legal restorationism*), kdy bylo období sovětské nadvlády prohlášeno za nelegální okupaci a obě země ústavně navázaly na meziválečné období. To s sebou přineslo také prohlášení lidí příchodících po roce 1940 za nelegální osídlece (v orig. *illegal settlers*), čímž jim bylo znemožněno automaticky získat občanství, kdy museli podstoupit proces naturalizace za podmínek stanovených konkrétním státem. (Pettai a Kallas 2009, str. 106). V praxi se jak v Estonsku, tak v Lotyšsku uplatnily principy *ius sanguinis*, v čemž je rozdíl například oproti Litvě, která po vyhlášení nezávislosti přiznala automaticky občanství všem rezidentům (Pospíšil 1999, str. 40). Kromě problémů se zákony o občanství zde existovaly a existují také třetí plochy ohledně jazykových zákonů.

Naturalizace a problematika jazyka v Estonsku

V Estonsku byly požadavky pro naturalizaci stanoveny po zisku nezávislosti následovně. Každý, kdo se chtěl naturalizovat, musel mít na území Estonska trvalý pobyt alespoň dva roky před podáním žádosti a jeden rok po jejím podání, a zároveň musel projít jazykovým testem z estonštiny, testem z estonské kultury a musel slíbit věrnost státu. Z možnosti naturalizace pak byli automaticky vyňati sověští armádní důstojníci, osoby sloužící v tajných službách a osoby bez pravidelného příjmu.

V roce 1995 byly zákony o občanství zpřísněny, když se zvýšila požadovaná doba trvalého pobytu ze dvou na pět let před podáním žádosti, byly zpřísněny jazykové testy a navíc byla ještě zavedena zkouška z ústavy a zákona o státním občanství, veškeré zkoušky navíc byly zpoplatněny (Pospíšil 1999, str. 40-41).

Zákony o občanství byly také předmětem kondicionality ze strany evropských mezinárodních organizací, do nichž chtělo Estonsko vstoupit. Tak například pod tlakem Vysokého komisaře pro národnostní menšiny OBSE byl v roce 1999 přijat zákon, který automaticky garantoval estonské občanství dětem rodičů bez státní příslušnosti, které byly narozeny po roce 1992 (Pospíšil 1999, str. 41). Dále byla například povolena naturalizace sovětského vojenského personálu díky sňatku s občanem Estonska (Schulze 2010, str. 365).

V Estonsku kromě restriktivních zákonů o občanství také byly přijaty některé sporné normy týkající se jazyka, které byly zaměřeny proti rusofonní populaci. Estonština byla uznána jako jediný státní jazyk, určitá úroveň estonštiny byla stanovena jako požadavek pro zaměstnání ve veřejném sektoru i například pro funkci poslance, estonština byla vyžadována i pro soukromou obchodní komunikaci, byla stanovena také jako hlavní vyučovací jazyk na školách. I tato oblast byla podrobena průzkumu a kritice ze strany jak evropských organizací, tak Ruska, a i zde muselo Estonsko pod tlakem EU udělat určité změny a zmírnění. Tak například OBSE navrhla zrušení jazykových požadavků pro zvolené poslance a kandidáty ve volbách (Kasekamp 2010, str. 191), byla zavedena možnost pro školy ruskojazyčné menšiny žádat o výjimku z estonštiny jakožto hlavního vyučovacího jazyka, byly zavedeny bezplatné kurzy estonštiny (Hofman 2009, str. 52-53).

Rezidentům, kteří nejsou estonskými občany, bylo dále dáno právo volit v komunálních volbách, v oblastech s převážnou koncentrací rusofonní minority byla dána možnost vyřizovat oficiální záležitosti v jazyce, kterým hovoří většina tamější populace, byl zaveden program zabývající se integrací menšin a byla rovněž zřízena funkce ombudsmana (Pettai a Kallas 2009, str. 108-110; Schulze 2010, str. 365).

Vliv EU, OBSE, potažmo Rady Evropy na proces liberalizace zákonů o občanství a jazyku v Estonsku je vnímán nejednoznačně. Podle Vella Pettaie a Kristiny Kallas byla kondicionalita evropských institucí konfrontována s existující legislativní kazajkou (v orig. *legislative straightjacket*), která dovolila činit pouze dílčí změny konkrétních detailů, ale do fundamentálních principů občanských a jazykových zákonů zasahovat nemohla už z povahy toho, že estonská nezávislost a tyto zákony byly postaveny na principech zákonné obnovy, které byly mezinárodním společenstvím akceptovány jako legální a legitimní (Pettai a Kallas 2009, str. 104-105). Také Pospíšil vytvořené principy zákonné obnovy obhájí, když tvrdí, že sice vedly ke štěpení společnosti na dva potenciálně proti sobě stojící tábory a prohloubení identitárních rozdílů, ale zároveň dodává, že pokud by byla rusofonní minoritě garantována

rovnocenná politická a občanská práva včetně automatického estonského občanství, vedlo by to k popření samotných principů, na kterých bylo nezávislé Estonsko vybudováno, a také k modifikaci podoby celého státu ať už teritoriálně, tak i z hlediska domácí i zahraniční politiky (Pospíšil 1999, str. 40-42).

Naturalizace a problematika jazyka v Lotyšsku

Také v Lotyšsku byly po vyhlášení nezávislosti uplatněny principy zákonné obnovy (Auers 2015, str. 148). Jako ústava byla znovu přijata ústava meziválečná, v tomto smyslu zde je ještě větší symbolická kontinuita než v Estonsku. I zde bylo sovětské období prohlášeno za nelegální okupaci a i zde bylo občanství automaticky dáno pouze lidem, kteří byli občany Lotyšska před rokem 1940 a jejich potomkům. Pro ostatní byla nutná naturalizace, kdy podmínky byly podobné těm estonským, nicméně lotyšské zákony a praxe obsahují také několik odlišností.

Po zisku nezávislosti se lotyšský parlament rozhodoval o podobě zákonů o občanství mezi několika možnostmi. Jedna krajní možnost byl vysoce restriktivní přístup, který zaprvé podmiňoval naturalizaci odchodem sovětských vojsk z Lotyšska, a zároveň diskvalifikoval velké množství příchozích v sovětské éře. Druhý krajní pól byl prosazován na ruskojazyčnou menšinu orientovanými stranami Harmonie a Rovná práva (*Equal Rights, Līdztiesība*), které prosazovaly litevskou cestu, tedy garanci občanství všem rezidentům v okamžiku vyhlášení nezávislosti bez nějakých větších podmínek. V praxi se prosadila střední varianta, která podmiňovala zisk lotyšského občanství deseti léty trvalého pobytu na lotyšském území, znalostí jazyka na konverzační úrovni, znalostí principů ústavy a vzdáním se jiného občanství. Stejně jako v Estonsku byli z možné naturalizace vyloučeni důstojníci sovětské armády a zpravodajských služeb a lidé, kteří se podíleli na pokusu o převrat na počátku 90. let či byli zapojeni do organizovaných hnutí působících proti Lotyšské republice (Birzniece 2001, str. 61-63). Oproti praxi v Estonsku zde byl v rámci naturalizace jeden podstatný rozdíl, který byl kritizován ze strany evropských institucí a posléze pod jejich tlakem zrušen. Šlo o systém tzv. oken či kvót, kdy byl zákonem stanoven počet lidí z určité věkové skupiny, kteří si mohli ročně o naturalizaci požádat. Tento postup se setkal s kritikou a následně byl v obavě z ohrožení vstupu Lotyšska do západních struktur zrušen (Kasekamp 2010, str. 185). Samotné zákony o občanství byly později také několikrát modifikovány a zmírněny. Uvést lze například možnost automatického udělení občanství pro ty, kteří splní školní docházku v lotyštině,

možnost automatického udělení občanství dětem narozeným po zisku nezávislosti pokud o to požádají jejich rodiče, či snížení nutné doby trvalého pobytu na pět let (Birzniece 2001, str. 63-66).

Ne-občané jsou v Lotyšsku znevýhodněni tím způsobem, že nemohou volit a být voleni, nemohou zastávat pozice ve veřejné správě a ani některé profese v soukromém sektoru, například advokátské či notářské pozice, případně práci soukromého detektiva (Birzniece 2001, str. 66; Galbreath a Muižnieks 2009, str. 143).

V jazykových otázkách zde existovala a dodnes existuje také celá řada sporných bodů. V roce 1999 zde byl přijat zákon, který stanovoval, že všechny veřejné úřady a některé soukromé společnosti musí mít jako jednacím jazyk pouze lotyštinu, byl však po tlaku Evropské unie vetován prezidentkou (Kasekamp 2010, str. 185). Dále byl zaveden zákon, podle kterého minimálně šedesát procent předmětů v ruskojazyčných školách musí být vyučováno lotyšsky (Kasekamp 2010, str. 185; Galbreath a Muižnieks 2009, str. 142), lotyština je také ze zákona vyučovacím jazykem ve státem financovaných středních školách (Galbreath a Muižnieks 2009, str. 137). V roce 2012 bylo vyhlášeno referendum za zavedení ruštiny jako druhého státního jazyka (Auers 2015, str. 150). Zároveň ústavním soudem byla zrušena zákonná ustanovení o omezení jiných jazyků ve vysílání rozhlasu a televize a o financování pouze těch soukromých škol, ve kterých je lotyština vyučovacím jazykem (Galbreath a Muižnieks 2009, str. 144).

Kondicionalita a její vliv na liberalizaci zákonů

Vnější tlak obecně měl bezesporu určitý vliv na proces utváření zákonů o jazyku a občanství v pobaltských zemích, a to jak ze strany evropských institucí, tak ze strany Ruska. O ruské snaze neztratit vliv v Pobaltí však bude pojednáno v části věnující se ruské krajanské politice. Pokud jde o evropský tlak, je třeba podotknout několik věcí. Nejdůležitějším faktorem bezesporu bylo, že evropské mezinárodní organizace uznaly podobu lotyšské a estonské nezávislosti a její ukotvení v principech zákonné obnovy. Důležité to bylo jak pro vnitřní fungování daných států, které tak mohly měnit pouze kritizované parametry, ale nikoli fundamentální principy své existence. Dle názoru autora však mnohem důležitější bylo toto uznání ve vztahu k Rusku, které tak nemohlo dále vznášet argumentační kartu porušování lidských práv menšin, jeho pozice v tomto směru byla oslabena a ve výsledku byly pobaltské státy nasměrovány na západ. Tento postup je v souladu s Rechelovou tezí, že

otázky ochrany národnostních menšin byly v procesu vstupu nových členských zemí do EU pro Unii spíše druhořadé za ekonomickými a legislativními kritérii (Rechel 2009, str. 11). Tento fakt může mít souvislost i s absencí zkušeností a nástrojů EU pro vypořádání se s problematikou národnostních menšin, vždyť EU v podstatě přebírala doporučení OBSE či Rady Evropy. Na druhou stranu ale nelze vliv EU na liberalizaci a výslednou podobu zkoumaných zákonů relativizovat, Galbreath s Muižnieksem naopak vnímají roli EU na vývoj lotyšské politiky v dané oblasti jako poměrně významnou (Galbreath a Muižnieks 2009, str. 138-139).

Stranický systém Estonska

Stranický systém Estonska je, zejména ve srovnání se svým jižním sousedem, poměrně stabilní. Pochopitelně i zde chvíli trvalo, než se stranický systém usadil, a tak se v devadesátých letech můžeme setkat s poměrně velkým množstvím stran fungujících v parlamentu, nicméně postupem času se zde ustálily čtyři hlavní politické strany. Momentálně nejsilnější je Estonská reformní strana, která má také svého premiéra. Jde o stranu hlásící se k liberalismu, což činí z Estonska jednu z mála zemí Evropy, kde liberální strana je vůdčí silou stranického systému a nikoli menší stranou mající pivotální roli. Druhou nejsilnější stranou je Estonská strana středu, která sama sebe označuje za sociálně liberální či středovou stranu, někteří autoři ji označují za populistickou. Je to právě tato strana, která se nejvíce orientuje na ruskojazyčné voliče a ruskojazyčnou menšinu jako celek, a jako taková bude jednou ze stran zkoumaných dále v tomto textu. Třetí nejsilnější stranou v estonském parlamentu je Sociálně-demokratická strana, která se hlásí k sociální demokracii skandinávského typu a momentálně je ve vládě spolu s liberály. Čtvrtou, a do loňských voleb také poslední, stranou v estonském parlamentu je Unie Vlast a Republika. Jde o křesťansko-demokratickou konzervativní nacionalistickou stranu, která je spolu s liberály a sociálními demokraty momentálně vládní stranou. Po posledních volbách se do parlamentu dostaly dvě nové strany – Estonská strana svobody a Konzervativní lidová strana Estonska. Estonská strana svobody je pravicová strana na pomezí mezi liberalismem a konzervatismem, Konzervativní lidová strana Estonska bývá zařazována na krajní pravici a mezi nacionalistické či euroskeptické strany, dále podporuje přímou demokracii a je zaměřena proti migraci. V nedávné době se v estonském parlamentu také objevili na jedno volební období Zelení v období 2007-2011. Do roku 2011 byli v parlamentu zastoupeni také agráři, kteří se po

volebním neúspěchu sloučili s Estonským patriotickým hnutím a transformovali se právě v Konzervativní lidovou stranu Estonska.

Koaliční formule

Důležitým mezníkem pro estonský stranický systém jsou parlamentní volby z roku 1999, od kterých se stranický systém stabilizoval do víceméně dnešní podoby. V těchto volbách propadla dosud nejsilnější a od roku 1994 vládoucí Estonská koaliční strana, získala pouhých sedm mandátů, přešla do opozice a o dva roky později zanikla. Koaliční vlády po zániku Estonské koaliční strany byly zatím vždy tvořeny liberální Reformní stranou. Celkem zde od roku 1999 existovalo devět koaličních vlád. V sedmi z nich byla zastoupena také strana Unie Vlast a Republika, respektive její předchůdkyně. Ve čtyřech případech byla ve vládě také sociální demokracie, ve dvou dnes již v původní podobě neexistující agrárníci a v jednom případě Estonská strana středu. Z toho lze vidět, že ze čtyř největších estonských stran jsou spolu tři schopny a ochotny spolupracovat na vládní úrovni. Pouze Estonská strana středu je zpravidla z vládnutí vyloučena, a to i přesto, že z pěti sledovaných voleb dvakrát dokázala vyhrát. Nutno podotknout, že tomu tak bylo i v devadesátých letech v době, kdy měl estonský stranický systém, pokud jde o stranické obsazení, rozdílnou podobu. Estonská strana středu byla v devadesátých letech pouze jednou součástí koalice, která navíc vydržela pouze šest měsíců.

Stranický systém Lotyšska

Stranický systém v Lotyšsku prošel mnohem turbulentnějším vývojem než jeho estonský protějšek. Lotyšské politické strany často existovaly pouze jedno či dvě volební období a poté zanikaly nebo se slučovaly, případně vznikaly jiné. Lze však vysledovat určitý vývojový trend v podobě zhruba pěti až šesti polů stranické soutěže, které zde v průběhu času existovaly. Na levici je nejvýraznější sociálně-demokratický proud, který má dnes podobu Sociálně-demokratické strany Harmonie, která je catch-all stranou levého středu. Tato strana má v současné době v parlamentu největší zastoupení, ale zůstává v opozici. Strana byla založena v roce 2010 po sloučení tří menších levicových stran. Kromě své sociálně demokratické orientace se také prezentuje jako strana hájící zájmy ruskojazyčné menšiny. Na levici rovněž existuje či existovala celá řada menších stran více či méně navázaných na Rusko či předchozí komunistický režim. Určitý vliv v současné době má Ruský

svaz Lotyšska, který sice není zastoupen v lotyšském parlamentu, ale už po tři volební období má svého zástupce v Evropském parlamentu. Ještě na přelomu tisíciletí byla tato strana významnou součástí koalice Pro lidská práva v jednotném Lotyšsku, společně s předchůdkyní Harmonie a Lotyšskou socialistickou stranou. Lotyšská socialistická strana je nástupkyní komunistické strany, rovněž se orientuje na ruskou menšinu v Lotyšsku, těsnější vazby s Ruskem a vystoupení Lotyšska z EU. V parlamentu v současné době jsou tři její členové, kteří byli zvoleni na kandidátce Sociálně demokratické strany Harmonie, jinak je ale marginální.

Politické strany na pravici prošly také zajímavým vývojem. Nejsilnější pravicovou stranou je Jednota, kterou lze zařadit k liberálnímu konzervatismu. Strana byla založena v roce 2011 jako koalice dvou menších liberálních stran, které se vymezovaly zejména proti korupci a dosavadním tzv. oligarchickým stranám. V loňském roce se do strany Jednota přidala také Reformní strana, která vznikla jako protestní strana v roce 2011 a ve volbách obsadila druhé místo. V posledních volbách 2014 již kandidovala na společné kandidátce s Jednotou, do níž se o rok později začlenila. Až do roku 2011 zde existoval také poměrně silný křesťansko-demokratický konzervativní proud, kde nejvýznamnější byly strany Lotyšská první strana a Lotyšská cesta, které v roce 2010 ještě společně s Lidovou stranou vytvořily volební alianci Pro dobré Lotyšsko, nicméně již o rok později tato aliance a její členské strany zanikly. Právě zejména proti těmto stranám, často označovaným jako oligarchické, se vymezovaly výše zmíněné protestní strany, které posléze zformovaly koalici Jednota. V lotyšské politice je přítomný také agrární a zelený proud ve formě strany Svaz zelených a zemědělců, který zastupuje zájmy drobných zemědělců a venkova a hájí zelenou politiku. V současnosti jeho členové drží oba nejvyšší exekutivní posty, byť ve vládní koalici je Svaz až druhou nejsilnější stranou podle počtu získaných mandátů. Třetí vládní stranou je Národní aliance. Jde o nacionalistickou stranu, která se prezentuje jako obránce lotyšské identity, vystupuje proti migraci a proti liberalizaci zákonů o občanství a jazykových zákonů, v konfliktu na Ukrajině se stavěla velmi silně na stranu Ukrajiny. Někdy bývá řazena na krajní pravici, její hlavní identitou je nacionalismus. V parlamentu jsou v současné době ještě zastoupeny dvě další strany, a to strana Pro Lotyšsko ze srdce, a Lotyšská asociace regionů.

Koaliční formule

Vysledovat zde nějaké stálé koaliční formule je vzhledem k dynamické povaze lotyšského stranického systému takřka nemožné. Nicméně určitý vzorec přece jenom najít lze, pokud se podíváme na osu pravice versus levice. V průběhu uplynulých pětadvaceti let vznikaly výhradně středopravicové vlády. Žádná z levicově orientovaných stran se nedostala k moci, a to ani tehdy, když vyhrála volby, jak ostatně dokumentuje příklad Harmonie z posledních dvou volebních období. Strany napravo od středu jsou a byly i v minulosti ochotny spolupracovat na vládní úrovni bez nějaké výjimky od zelených přes konzervativce a liberály až po nacionalisty. Je také zajímavé, že byla vždy upřednostněna většinová koaliční vláda, byť to znamenalo spolupráci čtyř navzájem ideologicky odlišných subjektů. Nikdy však k vládě nebyla přizvána sociální demokracie ani tehdejší koalice Za lidská práva v jednotném Lotyšsku. Jestli je tento fakt dán pouze určitou vychýleností lotyšského stranického systému vpravo, nebo tím, že levicové strany jsou orientované v menší či větší míře mimo jiné na ruskojazyčnou menšinu, bude předmětem dalšího zkoumání.

Podobnosti a rozdíly stranických systémů

V obou zemích jsou strany, které se orientují na ruskojazyčnou menšinu vyloučeny z vládnutí ostatními stranami, nemají příliš velký koaliční potenciál. V obou zemích je stranický systém také vychýlen doprava, v případě Estonska mírně, neboť sociální demokracie občas participuje na vládě spolu s ostatními stranami, v případě Lotyšska se sociálně-demokratická strana k moci na vládní úrovni dosud nedostala. V obou zemích fungují či fungovaly strany zastupující venkov, tedy agráři. V Lotyšsku jsou dodnes vládní stranou, v Estonsku se po odchodu z parlamentu transformovali v krajní pravici a s původní agrární stranou nemají už nic společného. V obou zemích také v současné době v parlamentu fungují strany, které bychom mohli označit za nacionalistickou konzervativní krajní pravici. Zatímco v Lotyšsku jde o dlouhodobý trend v Estonsku se krajně pravicová strana dostala do parlamentu až po posledních volbách. Pokud jde o složení stran, hlavní rozdíl najdeme v tom, jaká strana zastupuje zájmy ruské menšiny. V Estonsku je to podle vlastních prohlášení strana, která chápe sebe sama jako stranu středovou s nepříliš vyhraněnou ideologií²,

² Nicméně autor této práce řadí Estonskou stranu středu rovněž na levici, jak ostatně bude ukázáno dále.

v Lotyšsku je to primárně strana identifikující se jako sociální demokracie. Co mají tyto strany společné je fakt, že s nimi ostatní strany zpravidla nespolupracují na vládní úrovni.

Estonská strana středu (Eesti Keskerakond)

Stranou, která nejvíce cílí na rusofonní minoritu v Estonsku je Estonská strana středu, neboli v originále *Eesti Keskerakond* (EK). Strana byla založena v roce 1991, kdy vzešla z Lidové fronty Estonska, která byla vůdčím hnutím v boji za estonskou nezávislost. Jejím předsedou po celou dobu existence je kontroverzní politik Edgar Savisaar. Strana je stabilně jednou ze dvou nejsilnějších estonských stran, v letech 1999 a 2003 vyhrála parlamentní volby, v posledních třech volbách skončila pokaždé na druhém místě. Jak bylo zmíněno v části věnující se stranickým systémům a koaličním formulím, Estonská strana středu nemá příliš velký koaliční potenciál, ostatní strany ji neberou jako vítaného partnera.

Ideologicky se strana dle názoru autora řadí spíše na levou stranu politického spektra, byť sama sebe označuje za středovou či liberální a je na půdě Evropské unie dokonce členem Aliance liberálů a demokratů pro Evropu.

Program strany, který byl přijat na desátém stranickém kongresu v Rakvere v roce 2005, je velice podrobný a pokrývá velkou většinu politik, kterými se politická strana může zabývat. V úvodu programu je vyjmenováno šest hlavních principů, kterými se strana řídí. Strana považuje EU a NATO za garanty estonské nezávislosti a suverenity, její hlavní cílovou skupinou je střední třída, strana prosazuje principy sociálního státu, dalším klíčovým bodem je podpora sociálně-tržního ekonomického modelu a progresivního zdanění, dále je cílem prosazení přijatelných životních standardů pro všechny, a posledním bodem je environmentálně přátelská politika.

Celým programem se prolíná důraz na několik bodů, které budou představeny nyní. Několikrát je v programu zmíněn důraz na lidská práva včetně práv minorit, zejména je však kladen důraz na práva druhé generace, tedy práva sociální. Dalším bodem, který je pro EK podle jejich programu stěžejní, je problematika samospráv. EK je pro přesun větších pravomocí z centrální úrovně na úroveň municipální. Nakolik je tato snaha dána jejich sympatiemi ke sdílení moci, a nakolik je tato programová priorita vedena čistě utilitární úvahou, že straně se nedaří prosadit do vlády, kdežto na komunální úrovni má poměrně slušné zastoupení, budiž ponecháno bez výraznějšího komentáře. Mezi další priority strany bezesporu patří oblast školství a problematika mladých lidí obecně, několikrát je zmíněna

žádoucnost propojení rozhodovacího procesu s vědeckými poznatky, dlouhá pasáž programu se věnuje rovněž zdravotnictví.

V ekonomických otázkách se strana, ač se prezentuje jako středová či liberální, orientuje na klasické levicové priority typu progresivního zdanění, vyšší podpory v nezaměstnanosti, podpory rodin s dětmi, růst důchodů, podporu investic, snahu o vyrovnaní příjmových a sociálních rozdílů ve společnosti, či právo na bydlení pro každého. Ekonomické úspěchy estonských vlád nejsou zpochybňovány, ale kritizovány jsou přílišné rozdíly ve společnosti, nedostupnost zdravotní péče pro každého, vytrácení se solidarity, nemožnost státu efektivně ovlivňovat ekonomiku, přílišný vliv zahraničního kapitálu, nízké důchody, nízký populační růst. Tyto problémy jsou přičítány přehnaně liberální politice estonských vlád, která je kritizována z klasických levicových či levostředových pozic. Estonská strana středu se staví do role obránce chudých či jinak znevýhodněných, snaží se prezentovat jako alternativa k vládním stranám.

V otázkách zahraniční politiky považuje Estonská strana středu EU a NATO za garanta estonské nezávislosti a suverenity a nezpochybňuje zařazení Estonska do západních struktur. Část programu, která se věnuje zahraniční politice, však ve srovnání s některými dalšími oblastmi není tolik rozsáhlá a například ve vztahu k Rusku není zmíněno téměř nic. Za hlavní hrozby pro bezpečnost Estonska strana považuje terorismus, organizovaný zločin a proliferaci zbraní hromadného ničení. Prioritami Estonska v oblasti zahraniční politiky má být dodržování Rozvojových cílů tisíciletí OSN, rozvojová pomoc včetně krizového managementu, ale i podpora stabilizace a rozšíření EU v zemích východní Evropy a Balkánu, budování obranných vojenských kapacit a dodržování výdajů na obranu na limitu dvou procent hrubého domácího produktu. Jako poslední bod zahraniční politiky je zmíněn respekt a kulturní, ekonomická a environmentální spolupráce s Ruskem.

V otázkách integrace národnostních menšin považuje EK za největší problém přetrvávající exkluzi menšiny a její podřadný status. Dále strana poukazuje na nízkou reprezentaci rusofonní menšiny ve vládě, parlamentu a veřejném sektoru obecně, vysokou strukturální nezaměstnanost ne-Estonců, přetrvávající oddělení obou skupin společnosti, či nejistotu ruskojazyčných škol ohledně financování. Toto určité sociální vyloučení strana považuje za zdroj kriminality, špatného zdravotního stavu této části populace a dalších problémů. Strana podporuje větší integraci, konec a potírání diskriminace a znevýhodňování

ruskojazyčné menšiny, rovné zacházení, vytvoření programů na podporu zaměstnanosti a redukci chudoby, větší podporu ruských škol (Keskerakond 2014).

Z čistě programového hlediska nelze říci, že by se strana orientovala převážně na ruskojazyčnou menšinu. Ta sice zaujímá v jejím programu určité místo, ale toto místo není na prvních místech programu, naopak problematiku integrace menšin lze nalézt až na samém konci textu. Dále vzpomenuté problémy a navrhovaná řešení víceméně zapadají do celkového vymezení programu a vlastního chápání a prezentace Estonské strany středu jako jakéhosi obhájce chudých, slabých a nespokojených. V tomto směru není artikulovaná podpora ruskojazyčné menšiny nic nečekaného a neobvyklého. Pojďme se nyní podívat na to, nakolik se ostatní významné estonské strany odlišují od Estonské strany středu v tomto textu důležitých otázkách.

EK versus ostatní strany

V následující kapitole se budu zabývat programy ostatních relevantních estonských politických stran a jejich případnou (ne)kompatibilitou s programem EK a pokusím se odpovědět na otázku, proč je EK víceméně odříznuta od vládnutí na centrální úrovni.

V socioekonomické rovině programu je ze současných estonských relevantních stran Estonské straně středu nejbližší pravděpodobně sociální demokracie. Reformní strana jsou liberálové klasického stříhu prosazující minimální stát, důraz na svobodu jednotlivce, tržní ekonomiku, nízké daně, vyrovnaný rozpočet, či volný trh. V zahraniční politice jsou silně proevropští a orientováni na silnou transatlantickou spolupráci. V otázce přístupu k rusofonní menšině jsou pro její integraci do estonské společnosti, a sice prostřednictvím intenzivnější výuky estonštiny a kvalitnějšího vzdělávacího systému, v otázce zákonů o občanství jsou pro zachování současného stavu a současných právních úprav (Reformierakond 2013).

Unie Pro Patria a Res Publica je konzervativní křesťansko-demokratickou stranou. Jsou pro ni důležité oblasti jako je rodina, svoboda, křesťanské hodnoty, vzdělanost, otevřená tržní ekonomika s vyrovnaným rozpočtem, minimální zásahy státu do života obyvatel, bezpečnost, větší rozhodovací pravomoci pro lokální úroveň, silná zastupitelská demokracie. V otázce jazyka a občanství strana podporuje větší porci vyučovacích hodin v estonštině v ruskojazyčných školách, zapojení těchto škol do estonského vzdělávacího systému, zřízení ruskojazyčného kanálu estonské státní televize (k čemuž v roce 2015

skutečně došlo), výhradní používání estonštiny pro státní správu; nastavení zákonů o občanství straně vyhovuje v současné podobě (IRL 2016).

Sociálně-demokratickou stranu můžeme zařadit do levého středu. Je to moderní sociálně-demokratická strana, prosazuje sociálně-tržní hospodářství, svou umírněnou politikou je přijatelná jako koaliční partner i pro liberály, byť se programově nachází nalevo od středu a zejména v ekonomických otázkách s klasickým liberalismem příliš společného nemá. Strana ale nepožaduje nějaké radikální přerozdělovací mechanismy, prosazuje spíše udržitelný rozvoj pro všechny. Právě udržitelnost je klíčovým argumentem jak proti neřízenému trhu, tak proti silnému přerozdělování (SDE 2016).

Podle těchto programových priorit jednotlivých stran by se nabízelo duální rozdělení stranického systému na dva bloky – pravicový (liberálové a konzervativci/křesťanští demokraté) a levicový (sociální demokraté a Strana středu), pokud pomineme strany, které v parlamentu fungovaly jedno či dvě volební období a poté zmizely. Nicméně pokud se podíváme na koaliční formule, zjistíme, že nejčastější koaliční vládou od přelomových voleb v roce 1999 je velká koalice liberálů, konzervativců a sociálních demokratů následovaná dvoustranickou vládou liberálů buď s konzervativci, nebo se sociálními demokraty. Kromě programu je však hlavním problémem potenciální spolupráce ostatních stran s Estonskou stranou středu osoba jejího kontroverzního předsedy Edgara Savisaara.

Lotyšská sociálně demokratická strana „Harmonie“

Lotyšská sociálně demokratická strana Harmonie, která se ze všech lotyšských parlamentních stran nejvíce orientuje na rusofonní minoritu, je stranou s klasickým sociálně demokratickým programem. V otázkách, které nás v tomto textu zajímají, se od ostatních lotyšských stran liší. Harmonie považuje za klíčovou vzájemnou koexistenci lotyšské majority s rusofonní minoritou. Aby toho bylo dosaženo, je třeba se podle strany oprostit od historie a minulých křivd, směřovat více do přítomnosti a budoucnosti. Pro úspěšné fungování státu je nezbytná vzájemná důvěra, ukončení segregace, xenofobie a předsudků, strana podporuje vzájemné usmíření. Jako praktické kroky má strana ve svém programu zavedení možnosti volit v komunálních volbách pro rezidenty, možnost rezidentů podílet se na rozpočtech místních samospráv ve formě hlasování za co budou vydány určité finanční prostředky. V otázkách občanství strana považuje přijaté restriktivní zákony za chybu, která způsobuje oddělení obou společností, což

je ostatně v souladu s pozicí, kterou levicové strany zastávaly v době, kdy byly tyto zákony přijímány. Tato pozice se do dnešní doby příliš nezměnila, strana nadále podporuje udílení občanství na základě principů *ius soli*, tedy pro všechny děti narozené na území Lotyšska. Podle Harmonie by lotyšské státní občanství mělo být uděleno i všem, kteří absolvují v Lotyšsku střední či základní vzdělání, zároveň strana podporuje možnost vlastnictví dvojího občanství. Sociální demokraté by také chtěli přehodnotit seznam zaměstnání, která nemohou ne-občané vykonávat. V případě neprůchodnosti těchto návrhů strana požaduje alespoň pokračování v integraci pomocí naturalizace a jejímu rozšíření na co největší okruh osob.

V otázce vzdělávání je v programu strany patrná podpora dvojjazyčného vzdělávání a výuky cizích jazyků obecně³. Harmonie také požaduje zrušení výjimek, které si Lotyšsko vyjednalo z Rámcové úmluvy, zejména zavedení možnosti vyřizovat úřední záležitosti v jazyce menšiny v oblastech, kde žije signifikantní koncentrace menšinového obyvatelstva. Strana dále požaduje podporu pro školy a vzdělávací programy, které jsou vyučovány v jiném jazyce než v lotyštině, a také zavedení možnosti pro rodiče studentů zvolit si jazyk výuky či testů pro svého potomka.

V otázkách zahraniční politiky je Sociálně demokratická strana stranou proevropskou, podporuje integraci i rozšíření Evropské unie do zemí východní Evropy a Balkánu, pokud tyto země splní přístupová kritéria. Směrem k obranné politice či bezpečnosti není v programu strany příliš napsáno, snad jen to, že strana je proti účasti lotyšských ozbrojených sil na misích mimo území Lotyšské republiky. Ve vztahu k Rusku strana podporuje deideologizaci těchto vztahů, požaduje, aby vztahy Lotyšska s Ruskou federací byly založeny na pragmatismu a vzájemně výhodné konstruktivní spolupráci. Aby toho bylo možné dosáhnout, je třeba podle lotyšských sociálních demokratů třeba nechat minulost být, nenechat ji zatěžovat přítomnost a uznat fakt, že obě strany mají odlišné interpretace historie a tuto rozdílnost akceptovat (sdps.lv 2016).

Programové pozice ostatních stran vzhledem k Harmonii

Další lotyšské parlamentní strany lze označit za spíše pravicové. Harmonie tak nemá v parlamentu žádného přirozeného koaličního partnera ani pro prosazení sociálně demokratického programu, natož pak pro prosazení svých postojů k otázkám ruskojazyčné

³ Zde je nutno podotknout, že podpora dvojjazyčného vzdělávání není vedena v rovině ruština a lotyština, ale v rovině obecné lotyština plus cizí jazyk, ať už ruština, nebo jeden ze světových jazyků.

menšiny. Ostatní parlamentní strany totiž bez výjimky podporují stávající podobu zákonného vymezení těchto záležitostí. Nejradikálnější je v tomto směru zřejmě Národní aliance. I v socioekonomických otázkách nemá Harmonie přirozeného spojence, neboť ostatní strany jsou spíše pravicové, nicméně v lotyšském stranickém systému je zřejmě nejdůležitější cleavagí právě cleavage etnická, jak ostatně bude pojednáno dále.

Ruský svaz Lotyšska

Původ této strany můžeme vysledovat již do počátku devadesátých let minulého století, kdy byla významnou součástí koalice Rovná práva, či později Za lidská práva v jednotném Lotyšsku. Úplně původně tato strana vycházela z hnutí, která se snažila udržet pohromadě Sovětský svaz a vystupovala proti nezávislosti nových republik (Interfront). Část stranického spektra, kterou současný Ruský svaz Lotyšska reprezentuje, prošla v průběhu času celou řadou slučování a rozštěpování malých stran a volebních koalic, za nejvýznamnější můžeme považovat koalici Rovná práva, která uspěla ve volbách v roce 1993 a dostala se do parlamentu, a také původně koalici Lidská práva, která byla ve volbách v roce 2002 druhou nejsilnější stranou⁴, aby ve volbách následujících již bez společné kandidátky se sociálními demokraty opět prošla do parlamentu (Auers 2015, str. 101-102). Dá se říci, že Ruský svaz Lotyšska volně navazuje na komunistické sovětské kádry, byť označení strany jako komunistické je problematické, jak bude ukázáno dále, neboť její hlavní identita není v marxistické ideologii ani v nostalgii po období minulého režimu.

Tato strana sice již několik volebních období nemá zastoupení v lotyšském parlamentu, nicméně stabilně získává mandát v Evropském parlamentu, proto se domnívám, že je třeba ji považovat za do jisté míry relevantní. Strana se, na rozdíl od výše zmíněných dvou velkých stran, orientuje na rusofonní populaci v Lotyšsku i v programové rovině. Akcent na hájení zájmů ruskojazyčné minority je pro ni prvořadý, ostatní programové body stojí co do důležitosti až na druhém místě. Již první věta jejího programu pro poslední parlamentní volby říká, že „strana hájí zájmy ruské populace v Lotyšsku“. Jejím cílem je uznání ruštiny jakožto druhého oficiálního jazyka Lotyšska⁵, užívání ruštiny v oficiálním styku občanů se státem při výkonu veřejné správy, státní garance pro ruskojazyčné školy a obecně rozvoj

⁴ Tehdy ve spojení se sociálně-demokratickou stranou.

⁵ V této věci ostatně před dvěma lety proběhlo referendum, které strana pomohla vyvolat a zorganizovat.

školského systému a vyučování v ruštině od mateřských školek po univerzity. Dalším cílem je garance občanství všem obyvatelům žijícím na území Lotyšska, případně alespoň ulehčení podmínek pro získání občanství, či státní pomoc při výuce lotyštiny.

Strana dále požaduje uchování historické paměti a kulturního dědictví, je proti překreslování historie, zejména pokud jde o vítěze druhé světové války. Také se staví proti jakýmkoli manifestacím neonacismu⁶. Zároveň Ruský svaz Lotyšska podporuje uznání válečných veteránů protihitlerovské koalice jako válečných hrdinů s odpovídajícím statutem a poctami.

V zahraniční politice jsou zástupci strany pro obnovení dobrých vztahů Lotyšska, ale i celé Evropské unie, s Ruskem (Русский Союз Латвии 2016).

Výzkumná otázka č. 1

Odpoví na první výzkumnou otázku, tedy zda orientace na ruskojazyčnou menšinu, potažmo Rusko jako celek, tvoří hlavní identitu zkoumaných stran, je ve dvou případech ne a v jednom případě ano.

Dvě velké strany, tedy Estonská strana středu a Sociálně-demokratická strana Harmonie, se sice staví do role obhájců rusofonní menšiny, ale tento akcent tvoří pouze jednu z mnoha částí jejich programu, a to ani ne tu největší.

Rozdílná je situace u Ruského svazu Lotyšska, pro který je orientace na rusofonní menšinu nejdůležitějším prvkem jejich programu, kdy ostatní programové body se dají považovat pouze za víceméně doplňkové.

Chování stran v praxi

V této části práce se pokusím odpovědět na druhou výzkumnou otázku, a sice jak se strany chovají v praxi vzhledem k ruskojazyčné menšině, Ruské federaci a ostatním stranám. Budou zkoumány postoje daných stran ke klíčovým problematickým otázkám, které v poslední době vyvstaly ve vztahu ke zkoumaným fenoménům, dále bude zkoumáno jejich voličské zázemí, jejich vnímání ostatními stranami, existence a tvorba konfliktních linií, atd. Na konci této kapitoly bych chtěl odpovědět na otázku, do jaké míry strany skutečně reálně prosazují proruskou orientovanou politiku, ať už označením „prorusky“ myslíme jak ruskojazyčnou populaci v Pobaltí, tak přímo vztah k Ruské federaci.

⁶ O problematice zapojení Lotyšů do druhé světové války na straně Německa bude pojednáno dále.

Voličské zázemí Estonské strany středu

Podívejme se nyní na voličskou základnu Estonské strany středu z hlediska podpory v jednotlivých volebních obvodech.

Tabulka č. 1 – volební zisky Estonské strany středu v jednotlivých volebních obvodech^{7 8}

Rok voleb	2015	2011	2007	2003
Celostátní výsledek	24,8%	23,3%	26,1%	25,4%
VO č. 1	33,6%	32,4%	33,1%	29,6%
VO č. 2	42,7%	40,0%	38,7%	33,1%
VO č. 3	24,4%	25,3%	24,5%	24,4%
VO č. 4	14,1%	12,8%	16,5%	20,0%
VO č. 5	13,0%	15,1%	20,2%	23,1%
VO č. 6	19,5%	16,7%	24,7%	28,2%
VO č. 7	59,0%	54,5%	53,7%	40,5%
VO č. 8	15,9%	13,4%	21,3%	27,0%
VO č. 9	18,7%	15,3%	21,2%	17,7%
VO č. 10	15,1%	15,5%	16,0%	15,3%
VO č. 11	19,5%	18,5%	21,7%	14,1%
VO č. 12	19,1%	17,4%	22,1%	12,3%

Za poslední čtyři volební období můžeme vidět, že Estonská strana středu je zdaleka nejsilnější v oblasti Ida-Virumaa a dále pak ve volebních obvodech v Tallinnu a okolí. Pokud se podíváme na podíl rusofonního obyvatelstva v Estonsku, tak zjistíme, že právě v oblasti Ida-Virumaa a v hlavním městě Tallinnu se koncentruje největší podíl ruskojazyčné menšiny (v tabulce jde o volební obvody 1, 2, 3, 7). Lze tedy vyvodit korelaci mezi podílem rusky

⁷ Volební obvod 1 – Tallinna Haabersti, Põhja-Tallinna, Kristiine linnaosa; volební obvod 2 – Tallinna Kesklinna, Lasnamäe, Priita linnaosa; volební obvod 3 – Tallinna Mustamäe, Nõmme linnaosa; volební obvod 4 – Harjumaa, Raplamaa; volební obvod 5 – Hiiumaa, Läänemaa, Saaremaa; volební obvod 6 – Lääne-Virumaa, volební obvod 7 – Ida-Virumaa; volební obvod 8 – Järvamaa, Viljandimaa; volební obvod 9 – Jõgevamaa, Tartumaa; volební obvod 10 – Tartu linn; volební obvod 11 – Võrumaa, Valgamaa, Põlvamaa; volební obvod 12 – Pärnumaa.

⁸ Zdroj: autor, vytvořeno na základě dat získaných ze stránek Estonské volební komise a příslušných voleb: <http://www.vvk.ee/> (Vabariigi Valimiskomisjon 2016).

mluvících obyvatel a elektorátem Estonské strany středu. Lze tedy říci, že rusofonní menšina považuje především právě EK za reprezentanta svých zájmů.

Tyto výsledky navíc nabývají podobných hodnot i tehdy, pokud se podíváme na volby do Evropského parlamentu či volby komunální. I zde získává Estonská strana středu nadpoloviční většinu hlasů v kraji Ida-Virumaa (53,0% pro poslední komunální volby a dokonce 59,5% v posledních evropských volbách) a výrazně dobře si vede i v Tallinnu (52,6% v komunálních volbách a 31,6% v evropských volbách). Ve městech jako je Narva však podpora Estonské strany středu dosahuje až více než sedmdesáti procent hlasů.

Voličské zázemí Sociálně demokratické strany Harmonie

Také Harmonie, či případně její předchůdci, boduje výrazně v oblastech se silnou ruskojazyčnou menšinou jako je hlavní město Riga a oblast Latgale. V ostatních oblastech Lotyšska tato strana tak silné zázemí ani zdaleka nemá, jak bude ukázáno v tabulce dále, přičemž rozdíl mezi regiony se silnou podporou a zbytkem země je výraznější než v případě Estonské strany středu.

Tabulka č. 2 – volební zisky Sociálně demokratické strany Harmonie v jednotlivých regionech⁹

Rok voleb	2014	2011	2010	2006	EP volby 2014
Celostátní výsledek	23,0%	28,4%	26,6%	14,4%	13,0%
Riga	36,0%	41,5%	39,7%	23,8%	23,0%
Latgale	39,5%	52,1%	46,3%	27,8%	20,9%
Vidzeme	12,4%	16,3%	14,7%	6,4%	5,4%
Kurzeme	8,9%	12,8%	12,9%	5,3%	4,4%
Zemgale	11,3%	17,2%	15,2%	5,3%	5,8%

Podíváme-li se na komunální a evropské volby, situace bude analogická jak k volbám parlamentním, tak k estonskému příkladu. V evropských volbách jsou sociální demokraté opět tradičně velmi silní v Rize a Latgale, kde podobně jako v parlamentních volbách získali zhruba o deset procent hlasů více, než byl jejich celostátní výsledek. Naopak ve zbylých regionech propadli podobně nebo i více než vzhledem k parlamentním volbám. Na základě

⁹ Zdroj: autor, vytvořeno na základě dat získaných ze stránek Lotyšské volební komise a příslušných voleb <http://www.cvk.lv/> (Centrālā vēlēšanu komisija 2016).

výsledků komunálních voleb je nutné konstatovat, že strana je velmi silná v hlavním městě Rize, kde v posledních volbách získala nadpoloviční většinu odevzdaných hlasů. Pokud se podíváme do druhé bašty sociálních demokratů v regionu Latgale, zde má strana v komunálních volbách silnou konkurenci regionálních uskupení a nebývá tak úspěšná, snad s výjimkou města Rezekne.

Voličské zázemí Ruského svazu Lotyšska

Podle demografických ukazatelů rozmístění ruskojazyčné populace by Ruský svaz Lotyšska měl být nejsilnější stejně jako sociální demokraté v Rize a oblasti Latgale. Následující tabulka nám dá odpověď na otázku, zdali je tento předpoklad správný. Do tabulky také budou přidány poslední volby do Evropského parlamentu, ve kterých strana uspěla. K předchozím evropským volbám bohužel na webových stránkách lotyšské centrální volební komise chybějí data.

Tabulka č. 3 – Voličské zázemí Ruského svazu Lotyšska v jednotlivých regionech¹⁰

Rok voleb	2014	2011	2010	2006	EP volby 2014
Celostátní výsledek	1,6%	0,8%	1,4%	6,0%	6,4%
Riga	1,7%	1,1%	1,9%	10,0%	10,8%
Latgale	4,7%	1,4%	2,9%	8,1%	9,4%
Vidzeme	0,7%	0,4%	0,9%	3,4%	3,0%
Kurzeme	0,5%	0,4%	0,5%	2,5%	2,9%
Zemgale	1,5%	0,7%	1,3%	4,0%	3,0%

Na úrovni parlamentních voleb je strana natolik marginální, že sice výsledná data potvrzují předpokládaný trend, ale z hlediska relevance dat i strany samotné není třeba se touto oblastí více zabývat, za zmínku stojí snad jen vzhledem k ostatním číslům abnormálně vysoký zisk strany v posledních parlamentních volbách v Latgale. V parlamentních volbách 2006, kdy strana kandidovala jako součást koalice Za lidská práva ve sjednoceném Lotyšsku, byla nejsilnější v oblastech se silnou ruskojazyčnou menšinou.

¹⁰ Zdroj: autor, vytvořeno na základě dat získaných ze stránek Lotyšské volební komise a příslušných voleb <http://www.cvk.lv/> (Centrālā vēlēšanu komisija 2016).

Zajímavý je ale výsledek strany z evropských voleb z roku 2014, zvláště ve srovnání s parlamentními volbami, které se konaly téhož roku (evropské volby v květnu, parlamentní v říjnu). Rozdíl pěti procent v podpoře v rozmezí zhruba půl roku pro takto malou stranu je poměrně velký na to, aby se jednalo o náhodnou odchylku, pojďme se tedy podívat podrobněji na některá další data.

Důvodem pro takovýto, zdánlivě překvapivý, výsledek je nízká volební účast v evropských volbách, které jsou voliči chápány jako tzv. volby druhého řádu. Volební účast v evropských volbách byla zhruba poloviční ve srovnání s volbami parlamentními. Rozdíl v absolutním počtu lidí, kteří dali hlas jednotlivým stranám, je také zajímavý a konečný výsledek také ovlivňuje. Zatímco absolutní počet voličů sociálních demokratů, nacionalistů a zelených/agrárníků byl v evropských volbách výrazně nižší (u Svazu zelených a farmářů dokonce až cca šestkrát), u největší pravicové strany Jednota zůstal prakticky stejný, narostl jen minimálně, ale počet voličů Ruského svazu Lotyšska v evropských volbách byl dvakrát větší než ve volbách parlamentních. Dá se tedy říci, že Ruský svaz Lotyšska má poměrně loajální elektorát, jehož síla sice v současné době není dostatečně velká na to, aby byla strana zvolena do národního parlamentu, ale ve volbách druhého řádu s nižší volební účastí tento disciplinovaný elektorát postačuje k získání mandátu. Podobná situace nastala v eurovolbách v roce 2009 a v následujících parlamentních volbách, kdy strana ještě jako součást koalice Za lidská práva ve sjednoceném Lotyšsku bez problémů získala mandát v Evropském parlamentu, ale v parlamentních volbách v následujícím roce propadla a zůstala daleko za hranicí pro vstup do Saeimy.

Konfliktní linie ve stranických systémech

Z hlediska existence konfliktních linií se Estonsko a Lotyšsko mírně vymykají z prostoru postkomunistické střední a východní Evropy. Ve většině ostatních zemí po zavedení demokracie dominovala socioekonomická konfliktní linie a zápas o podobu transformace, v určitém časovém intervalu ještě byla patrná snaha se nějakým způsobem vypořádat se starým komunistickým režimem a boj o podobu a přísnost lustračních zákonů.

V pobaltských republikách, přesněji řečeno v Estonsku a Lotyšsku, byl a dodnes stále je socioekonomický rozměr samozřejmě důležitý, je tomu ostatně tak ve všech demokratických systémech. Konfliktní linie komunismus versus antikomunismus zde není a nebyla příliš silná. Hlavním důvodem pro tento fakt je to, že většina kádrů komunistických

stran Estonska a Lotyšska nebyli etničtí Estonci a Lotyši, ale lidé, kteří do Pobaltí přišli z jiných oblastí Sovětského svazu, nejčastěji z Ruska. Obyvatelstvo těchto států tak nebylo s komunismem nějakým větším způsobem identifikováno a proti jeho pádu a nastolení nového demokratického zřízení se nepostavilo, ba naopak. Reprezentantem snahy o návrat ke starým pořádkům v 90. letech, kdy se ještě rozhodovalo o tom, jaké bude budoucí uspořádání, tak byli konzervativní komunisté navázaní na konzervativní křídlo Komunistické strany Sovětského svazu, které v Moskvě vystoupilo proti Gorbačovovi. Po neúspěšném pokusu o převrat v Moskvě a vyhlášení nezávislosti pobaltských republik však ztratili veškerou politickou a vojenskou sílu a nemohli cestu k demokracii zvrátit. K pokusu o převrat v Lotyšsku za začátku 90. let sice došlo, ale byl neúspěšný. Odpor k období sovětské vlády je mimo jiné také důvodem, proč jsou jak estonský, tak lotyšský stranický systém vychýleny značně doprava. Příznakem je chybějící vládní alternace v Lotyšsku na ose pravice-levice, kdy levicovní sociální demokraté nemají na parlamentní úrovni potenciálního partnera, se kterým by mohli vytvořit vládu. Například po volbách v roce 2010 se do lotyšského parlamentu jako již tradičně dostaly nové strany, které se v kampani vymezovaly proti dosavadním elitám jako proti zkorumpovaným oligarchům, ale po volbách, ve kterých dané oligarchické strany zmizely z parlamentu, byli sociální demokraté opět vynecháni z vládní koalice. V Estonsku sociální demokracie toto stigma nemá, ale už samotný fakt, že po dlouhou dobu sociální demokraté vystupovali pod názvem „Umírnění“, o leccčems může vypovídat.

Z ostatních linií, jak je formulovali Lipset s Rokkanem, má určitou relevanci cleavage město-venkov, možná i centrum-periferie. V Lotyšsku existuje poměrně silná strana hájící zájmy rolníků a venkova obecně, a také v Estonsku po určitou dobu fungovali agrárníci. Do regionálních stran bychom mohli zařadit stranu z Latgale a Lotyšskou asociaci regionů, která se dokonce v posledních volbách dostala do parlamentu. Konfliktní linie stát versus církve zde prakticky absentuje, vyhraněná křesťansko-demokratická strana zde chybí. Estonsko je jednou z nejméně religiózních zemí Evropy spolu s Českou republikou a podíl věřících v Lotyšsku je také pod evropským průměrem.

V Lotyšsku bylo možné najít ještě jednu konfliktní linii, a sice již zmíněné vymezení mezi starými, tzv. oligarchickými stranami a stranami novými, které vznikaly jako určité vymezení proti oligarchům s důrazem na boj proti korupci, dodržování zákonů, rovnost před zákonem. V době jejich vzniku a vstupu do stranického systému je bylo možné označit za anti-establishmentové strany, neboť jejich hlavním protivníkem byly zavedené vládní strany.

Poté, co byly ve volbách původní oligarchické strany s jednou výjimkou odstraněny, se původně anti-establishmentové strany vyprofilovaly jako klasické pravostředové strany a postupem času byla vytvořena strana Jednota, která je nyní hlavním zástupcem lotyšské pravice.

Socioekonomická, částečně agrární a protikorupční konfliktní linie však nejsou jedinými cleavagemi ve stranických systémech zkoumaných zemí. Jak již vyplývá z předchozího textu, další velmi důležitou štěpnou linií je spor o podobu zákonů o občanství, naturalizaci a jazykových zákonů. Jinými slovy velmi významná je zde i etnická štěpná linie¹¹. Strany, které se na této linii profilují, bychom mohli zařadit do tří skupin. Na jednom pólu jsou strany hájící liberální podobu zákonů o občanství a jazyku, ať už s otevřeným akcentem na rusofonní minoritu, nebo akcentem více obecným. Sem můžeme zařadit právě strany zkoumané v této práci, tedy Estonskou stranu středu, lotyšské sociální demokraty a Ruský svaz Lotyšska. Argumentace vychází z principů *ius soli* a požaduje v krajním případě garanci občanství všem lidem žijícím na území Estonska a Lotyšska, nebo alespoň zmírnění jazykových a naturalizačních zákonů. Druhá skupina, která má v obou zemích převahu, se nachází zhruba někde uprostřed a podporuje současnou podobu politiky vztahující se k etnickým menšinám, tedy možnost naturalizace za předem stanovených podmínek. Na druhém pólu pomyslného spektra jsou nacionalisté, kteří by podporovali ještě restriktivnější podobu zákonů o občanství a jazyku ve srovnání s tím, jak jsou tyto zákony nastavené v současné době.

Na základě těchto tří postojů můžeme poměrně úspěšně vysledovat také postoj k tomu, jak by měla estonská a lotyšská společnost ideálně vypadat, pokud jde o vztahy k menšinám. Opět zde máme tři ideální typy, které odpovídají v předešlém odstavci zmíněným skupinám. První skupina prosazuje ideály multikulturalismu, vzájemné tolerance a spolupráce mezi dvěma etnickými společnostmi založené na vzájemném uznání, je zde snaha rétoricky se oprostit od historické zátěže, která stále ještě částečně zatěžuje rusofonní menšinu asociacími s obdobím sovětské nadvlády a současné expanzivní ruské zahraniční politiky. Jsou prosazována lidská práva, typicky právo na vzdělání a přístup k úřadům ve

¹¹ Podle Auerse je právě etnická cleavage tou nejdůležitější zejména v Lotyšsku, v Estonsku je podle Auerse důležitá, ale ve srovnání s Lotyšskem upozaděná díky tomu, že v čele Estonské strany středu zastupující zájmy ruskojazyčné menšiny stojí etnický Estonec, a dále také proto, že EK je přímým nástupcem Lidové fronty, tedy hnutí, které se zasloužilo o estonskou nezávislost (Auers 2015, str. 109-111).

vlastním jazyce. Druhá skupina stran neupírá menšinám obecně právo na kulturní či jazykovou svébytnost, ale zároveň prosazuje jejich větší integraci do většinové společnosti. No a konečně nacionalistický proud v ideálním případě podporuje jednoznačné začlenění menšin do většinové společnosti pomocí jejich asimilace.

Rovněž v otázkách zahraniční politiky můžeme vidět toto zjednodušené rozdělení estonských a lotyšských stran na tři názorové proudy. Je ale třeba říci, že žádná z velkých stran se nehlásí otevřeně k Rusku a proti evropskému a transatlantickému směřování pobaltských zemí. Přirozeně, míra ochoty s Ruskem spolupracovat se u jednotlivých stran liší očekávaným způsobem od snahy o vzájemně výhodnou spolupráci přes jakousi ostražitost, až po vidění Ruské federace jako zásadní hrozby pro národní bezpečnost. Otázkám zahraniční politiky bude částečně věnována následující část textu, nebudu je zde tedy více rozvádět.

Jak jde z předchozích odstavců vidět, v estonském a lotyšském stranickém systému existují dvě dominantní konfliktní linie doplněné jednou či dvěma vedlejšími. Hlavní cleavage je podle mnoha autorů a komentářů rozdělení etnické na strany čistě lotyšské/estonské a strany, které jsou podporovány ruskojazyčnou menšinou. Dále je významná pochopitelně cleavage socioekonomická dělící strany na pravicové a levicové, která etnickou konfliktní linii v Estonsku částečně, v Lotyšsku zcela, kopíruje. V Lotyšsku v nedávné době byla zejména na pravici důležitá i cleavage nové versus staré strany, respektive strany vymezující se proti korupci proti starým stranám označovaným jako oligarchické. Tato cleavage však s volebním úspěchem Jednoty a zmizení oligarchických stran z parlamentu již není tak důležitou. Stejně tak zde existuje relevantní strana reprezentující zemědělce, nicméně tato strana je stabilní součástí pravostředových vlád.

Postoje a chování stran ke konkrétním problematickým bodům

V následující části se podíváme na to, jaké postoje jednotlivé zkoumané strany zastávaly vzhledem k problematickým otázkám, které v nedávné minulosti hýbaly nejen Pobaltím, ale i celou Evropou. Zkusíme zjistit, do jaké míry jsou jejich postoje podobné či odlišné od postojů ostatních aktérů domácí stranické scény, ale také jak se podobají či liší vzhledem k oficiálním stanoviskům Ruské federace. Autorem práce byly vybrány následující sporné body: v otázkách zahraniční politiky jde o postoje k ukrajinské krizi a anexi Krymu, vztahy stran k Evropské unii a Severoatlantické alianci a vztahy stran k Ruské federaci. Na

úrovni domácí politiky budou v Estonsku analyzovány postoje stran k přesunutí pomníku sovětských vojáků v Tallinnu a následným nepokojům v roce 2007 a k případu důstojníka estonské zpravodajské služby Estona Kohvera, který byl na podzim roku 2014 zajat Rusy na rusko-estonské hranici, byl v Rusku uvězněn a později vyměněn za ruské agenty chycené v Estonsku. V lotyšském případě bude pozornost věnována otázce každoročních vzpomínkových akcí válečných veteránů z druhé světové války a referendu o zavedení ruštiny jako druhého oficiálního jazyka země, které proběhlo v roce 2014.

Vztahy k EU a NATO

Tato část textu se zaměří podrobněji na zahraniční politiku daných stran ve vztahu k hlavním západním organizacím, jejímiž jsou Estonsko a Lotyšsko členy, opět také se zasazením do celostátního kontextu. Většina stran se staví ke členství Estonska a Lotyšska v EU a NATO kladně, považuje Západ za místo, kam tyto země z hlediska identity patří, jde pro ně o rozchod se sovětskou minulostí, která je vnímána vysoce negativně. Členství v EU a NATO je většinou hodnoceno jako nejen formální potvrzení, ale i jako garance bezpečnosti, teritoriální integrity a stability pobaltských zemí zejména ve vztahu k Rusku.

Harmonie je proevropskou stranou, podporuje původní myšlenky Evropských společenství a jejich akcent na sociálně demokratické principy jako je solidarita, rovné příležitosti či férová distribuce zdrojů. Strana zdůrazňuje ve vztahu k EU snahu o obnovení právě těchto principů, EU by neměla být podle ní pouze ekonomickou unií, ale společným prostorem se sdílenými hodnotami, strana podporuje vytvoření politické unie, nikoli pouze prohlubování jednotného trhu. K otázkám bezpečnosti, potažmo NATO se strana staví o poznání skeptičtěji. Nepodporuje vysílání lotyšských vojáků do zahraničí, naproti tomu zastává názor o nutnosti omezení výdajů na obranu, nicméně členství Lotyšska v NATO nerozporuje.

Ruský svaz Lotyšska je pochopitelně proti členství Lotyšska v NATO. Vzhledem k Evropské unii je jeho pozice o něco komplexnější. Strana bere členství Lotyšska v EU jako určitý nástroj garance práv ruskojazyčné menšiny, a zároveň chápe pozici své předsedkyně v Evropském parlamentu jako poměrně důležitou pro šíření vlivu a postojů Kremlu přímo na půdě evropských institucí (Auers 2014). Nicméně hodnotit stranu jako proevropskou, obzvláště v lotyšském kontextu, rozhodně nelze, neboť její zájmy a cíle jsou vzhledem k zájmům a cílům klasických proevropských stran i Evropské unie jako celku poměrně

vzdálené, ne-li protikladné. EU je zde vnímána spíše jako užitečný nástroj pro sledování vlastních či kremelských cílů, které nemohou být od ideje sjednocené prosperující Evropy vzdálenější.

V Estonsku panoval až do vstupu EKRE do parlamentu v posledních volbách víceméně konsensus na proevropském směřování země. Určitou nepatrnou výjimkou byla právě Estonská strana středu, která před vstupem do EU nezastávala jasný názor a byla spíše lehce euroskeptická, ale po vstupu Estonska do EU se její postoj změnil na spíše proevropský (Haughton 2013, str. 60). Ve vztahu k NATO byly všechny relevantní estonské strany pro vstup do Aliance (Velliste 2001, str. 200).

Postoje k Rusku

Po vypuknutí krize na Ukrajině a vyhocení vzájemných vztahů mezi Ruskou federací a státy Evropské unie a Severoatlantické aliance signifikantně vzrostlo napětí také v Pobaltí. Vzhledem k existenci početné ruské menšiny byla patrná obava z možného opakování ukrajinského scénáře a možného využití hybridní války, kybernetických útoků či omezení dodávek energetických surovin, na kterých pobaltské země, i přes snahy o diverzifikaci, ve větší či menší míře stále závisí na Rusku. Fakt, že Rusko v té době bylo vnímáno jako bezpečnostní hrozba, je nepopiratelný. Z vlastní zkušenosti bych tehdejší nálady popsal jako ostražitost, uvědomění si reálné hrozby, ale zároveň víru v kolektivní obranu zastoupenou článkem pět Severoatlantické smlouvy, a také v pragmatismus v uvažování ruských elit, pro které by potenciální vojenská akce proti pobaltským zemím z hlediska cost-benefit analýzy znamenala mnohem více potenciálních nákladů díky odvetným opatřením ze strany EU a NATO ve srovnání s potenciálními zisky¹².

Lotyšská sociálně demokratická strana bere Rusko jako partnera, se kterým je třeba spolupracovat na pragmatické bázi vzájemné výhodnosti se snahou deideologizace vzájemných vztahů a neohlížení se na minulost. Ve vztahu k současným ruským elitám má strana dohodu o spolupráci s Putinovou stranou Jednotné Rusko, předseda Harmonie Ušakovs vidí Putina jako člověka, se kterým by se v rámci Ruska mělo jednat především a jako nejlepší možnost pro současné Rusko. Rovněž v otázce protiruských sankcí, kde Lotyšsko

¹² Výše uvedené je subjektivním dojmem autora, který od srpna 2014 do ledna 2015 pobýval v estonském Tartu, a vychází z diskusí na přednáškách a seminářích, které tam autor navštěvoval.

patřilo na půdě Evropské unie mezi nejhlasitější zastánce těchto sankcí, Ušakovs vidí sankce jako neefektivní, nefunkční a poškozující lotyšské zájmy (The Baltic Times 2014).

Ruský svaz Lotyšska je ze všech lotyšských politických stran nejvíce prokremelský, snaží se hájit zájmy Ruské federace a někdy bývá označován za přímo protilotyšský.

Taktéž Estonská strana středu stejně jako Harmonie podepsala dohodu o spolupráci s Putinovou stranou Jednotné Rusko. Cílem Rusů je podle Socora vybudovat si síť spřátelených stran v zemích blízkého příhraničí, které by v budoucnu mohly převzít vládní moc (Socor 2010). Stejně jako Harmonie v Lotyšsku, se i Estonská strana středu snaží do jisté míry balancovat mezi estonským politickým mainstreamem a apelem na ruskojazyčnou menšinu, potažmo shovívavým postojem k Rusku. Paralelu lze nalézt nejen ve spolupráci s Jednotným Ruskem, ale také v odmítavém postoji k protiruským sankcím, které byly na Rusko uvaleny po anexi Krymu, a které podle názoru jejího předsedy Estonsko poškozují (Bershidsky 2015; Laats 2015).

Ve vztahu k Rusku jsou dalším zásadně rozdílným prvkem také již zmíněné dohody o spolupráci mezi Jednotným Ruskem a Harmonií (od roku 2009), respektive Estonskou stranou středu (od roku 2004). Zatímco zmíněné strany je považují za vzájemně obohacující a přínosné nejen pro sebe samé, ale potenciálně i pro Estonsko, respektive Lotyšsko, jejich političtí konkurenti je vnímají jako hrozbu pro demokracii a národní bezpečnost.

Ukrajinská krize a anexe Krymu

Jak již bylo řečeno v úvodu předešlého odstavce, anexe Krymu a vypuknutí konfliktu na východě Ukrajiny vyvolala v Pobaltí silné znepokojení a obavy z možného opakování ukrajinského scénáře.

Lotyšská vláda po anexi Krymu a vypuknutí ukrajinské krize obojí odsoudila s důrazem na nutnost zachování teritoriální integrity Ukrajiny a dodržování principů mezinárodního práva. Všechny lotyšské vládní strany se v konfliktu postavily na stranu Ukrajinců.

Bývalý předseda lotyšské sociální demokracie Janis Urbanovičs se od postoje lotyšské vlády značně odlišuje, když řekl, že ukrajinská krize byla vyvolána převážně západem ve snaze oslabit Rusko jak ekonomicky, tak vojensky tím, že Ukrajina přejde z ruské do západní sféry vlivu (LSM 2014). Předseda strany Harmonie Nils Ušakovs je více umírněný, nicméně ani on neodsoudil ruskou anexi Krymu (Tétrault-Farber 2014). Podle Auerse Harmonie nedokázala na anexi Krymu vhodně reagovat, neboť její uznání by ji diskreditovalo v očích

etnických Lotyšů, kteří tvoří část elektorátu strany, ale zároveň ji nemohla zcela odsoudit, neboť by tím popřela vazby na Putinovo Jednotné Rusko (Auers 2014).

Ruský svaz Lotyšska je ve vztahu k ukrajinské krizi daleko radikálnější a hájí pozice podobné těm kremelským. Strana navázala úzké vazby s krymskou stranou Ruská jednota s cílem posílit jednotu ruského světa (The Baltic Times 2014). Leader Ruské jednoty Sergej Aksjonov hrál důležitou roli při anexi Krymu Ruskem a při referendu, které se na Krymu následně konalo. Předsedkyně strany Tatiana Zhdanoka uznala referendum na Krymu jako transparentní a v souladu s demokratickými standardy. Zhdanoka také podala návrh Evropské komisi na zařazení ukrajinského Právého sektoru na seznam teroristických organizací (Tass 2014). Ruský svaz Lotyšska byl také jedinou lotyšskou politickou stranou, která uznala ruskou anexi Krymu (Stratfor 2014).

Estonská strana středu se ve vztahu ke krizi na Ukrajině od ostatních estonských stran a oficiálního postoje estonské vlády také odlišuje. Zatímco ostatní strany anexi Krymu odsoudily, EK ji sice přímo nepodpořila, ale Savisaar referendum na Krymu označil jako dostatečně legitimní (Kängsepp 2015) a anexi Krymu Ruskem nezpochybnil (European Movement Ireland 2015).

Přesun pomníku sovětských vojáků a následné nepokoje v Tallinnu

Problematika pomníku sovětských vojáků spadá do již vzpomenutých rozdílných výkladů historie mezi pobaltskými zeměmi a Ruskem, potažmo ruskojazyčnou menšinou. V roce 2007 estonská vláda rozhodla o tom, že tento pomník bude přemístěn ze svého původního místa na kopci Tõnismägi v centru města na vojenský hřbitov v Tallinnu. Toto přemístění vyvolalo silnou vlnu nevole v ruskojazyčné populaci v Estonsku, a také z Kremlu byl tento krok silně kritizován, kdy Rusové dokonce podnikli proti Estonsku sérii kybernetických útoků ve snaze destabilizovat klíčové estonské instituce. V důsledku přesunutí pomníku došlo v Tallinnu ke střetům mezi zástupci ruskojazyčné menšiny a většinové populace, kdy zde po dvě noci probíhaly nepokoje a střety mezi protestujícími a policií.

Události okolo přemístění pomníku ukázaly, že ani zdaleka stále nepanuje shoda o interpretaci historie mezi většinovou populací a ruskojazyčnou menšinou (již v úvodu textu nastíněný rozpor mezi vnímáním Rudé armády jako hrdinů a osvoboditelů, versus její

vnímání jako okupační síly ničící nezávislost Estonska), a že zde stále existuje potenciál pro mobilizaci společnosti na toto téma.

Předseda Estonské strany středu a starosta Tallinnu Edgar Savisaar se vyjádřil proti přesunu pomníku a vyjádřil přesvědčení, že rozhodnutím o jeho přesunu tehdejší premiér Andrus Ansip přispěl ke štěpení společnosti, provokacím proti ruskojazyčné menšině a že šlo o chybu, která může poškodit estonsko-ruské vztahy; dále Savisaar odsoudil příliš tvrdý postup policie proti protestujícím a vznesl požadavek na estonskou vládu na náhradu škod, které byly při nepokojích městu Tallinn způsobeny. Při ročním výročí Savisaar řekl, že nepokoje, ke kterým došlo v souvislosti s přesunem pomníku, byly výsledkem chybné politiky integrace ruskojazyčné menšiny, která se zaměřovala a stále zaměřuje hlavně na Estonce a nikoli právě na ruskojazyčnou menšinu jako takovou (Radzevičiute 2009).

Případ Estona Kohvera

Na začátku září 2014 byl důstojník estonské zpravodajské služby Eston Kohver zajat ruskými silami, když se pohyboval na hranici mezi oběma zeměmi. Ruská a estonská interpretace událostí se shodují pouze v tom, že na místě střetu se pohybovalo více osob a došlo k násilnému střetu za použití kouřových granátů. Kohver byl zajat a odvezen do Ruska, kde byl uvězněn a o rok později také odsouzen k patnácti letům vězení. Zanedlouho po vynesení rozsudku, který byl kritizován jak estonskou stranou, tak představiteli Evropské unie, byl Kohver vyměněn za agenta FSB Alexeje Dressena, který byl v Estonsku odsouzen k šestnácti letům vězení za velezradu a špionáž ve prospěch Ruska.

Jak již bylo vzpomenuto, ruská a estonská verze událostí se značně rozcházejí. Spory panují ohledně místa zajmutí Kohvera, kdy estonská strana tvrdí, že k němu došlo na území Estonska a ruské síly nelegálně překročily hranici, naopak podle Ruska se Kohver pohyboval již na ruském území, kde neměl co dělat. Nejasnosti rovněž panují ohledně toho, co přesně důstojník estonské zpravodajské služby na estonsko-ruské hranici toho dne dělal. Výklad ruské strany je takový, že šlo o špionáž; Estonci tvrdí, že se na daném místě měl setkat s informátorem v rámci boje proti pašerákům, ale místo toho nakráčel do pasti, kterou připravila FSB. V tomto případě se EK ani Savisaar nijak výrazně neangažovali ani nevyjadřovali, neboť neměli žádnou oficiální funkci a zmocnění, navíc tato otázka nebyla nikterak sporná uvnitř estonské společnosti.

Vzpomínkové akce válečných veteránů v Lotyšsku

V Lotyšsku, stejně jako v Estonsku, je interpretace novodobé historie, zejména tedy období po začátku druhé světové války, oběma skupinami společnosti prakticky protikladná. Lotyši vidí Sověty jako okupační mocnost, Rusové jako hrdiny a osvoboditele z druhé světové války. Tato problematika zde má ještě další dimenzi, a sice že nezanedbatelný počet Lotyšů bojoval ve druhé světové válce na straně wehrmachtu a Německé říše. Zde je ale třeba dodat, že velká většina příslušníků pobaltských národů, kteří bojovali na straně Třetí říše ve druhé světové válce, nebyli přesvědčení nacisté, ale většinou odvedenci, navíc spíše viděli Hitlera jako menší zlo než Stalina, Německo jako menší zlo než Sovětský svaz, jejich cílem nebylo vítězství idejí nacismu, kterým většina z nich stejně nevěřila, ale obnovení samostatného a nezávislého Lotyšska (Feldmanis a Kangeris 2005).

Šestnáctého března se každoročně koná vzpomínkový den lotyšských legionářů, kdy se koná vzpomínkový průvod legionářů k pomníku nezávislosti v Rize. Tento průvod je podporován lotyšskými nacionalisty, vstřícně se k němu staví i ostatní pravicové a pravostředové strany. Kritika je samozřejmě vedena ze strany ruskojazyčné menšiny, Ruské federace, ale i evropských orgánů a organizací připomínající oběti holocaustu.

Většina lotyšských stran proti průvodu nic nenamítá, nacionalisté ze strany Za vlast a svobodu pochod vnímají patrně nejkladněji jako připomínku padlým bojovníkům za nezávislost země. Ani ostatní pravicové či pravostředové strany proti průvodu nijak nevystupují. Strana Harmonie je proti průvodu, v minulosti se jej již několikrát pokusila vyhláškou nebo soudně zakázat. Ruský svaz Lotyšska pochopitelně vystupuje silně proti vzpomínkovým průvodům, a to i demonstracemi, považuje je, stejně jako Moskva, za příznak fašizace lotyšské společnosti.

Referendum o zavedení ruštiny jako oficiálního jazyka Lotyšska

Jak již bylo několikrát zmíněno, jazykové zákony v Lotyšsku jsou stále předmětem určité diskuse, kritiky či snah o změnu, ať jedním, nebo druhým směrem. V roce 2010 například nacionalistická Národní aliance začala se sběrem podpisů pro vyhlášení referenda o tom, že by měla být používána výhradně lotyština ve všech veřejně financovaných školách, nicméně pro vyhlášení referenda nezískala dostatek podpisů lotyšských občanů. V reakci na

to zástupci ruskojazyčné menšiny v Lotyšsku sesbírali dostatek podpisů pro vyhlášení referenda o zavedení ruštiny jako druhého oficiálního jazyka v Lotyšsku. Navrhované změny Ústavy by znamenaly, že ruština by se stala oficiálním jazykem Lotyšska, každý nově zvolený poslanec by se ve svém slibu zavázal podporovat jak lotyštinu, tak ruštinu jako úřední jazyk, zmizela by pasáž o tom, že lotyština je jednacím jazykem parlamentu, ruština by se stala jednacím jazykem lokálních samospráv a každý by měl právo komunikace s orgány státní správy jak v lotyštině, tak v ruštině. Referendum proběhlo v roce 2012 a necelých 75 procent hlasujících se vyjádřilo proti návrhu, zhruba jedna čtvrtina byla pro. Volební účast byla 71,11 procent z celkového počtu oprávněných voličů (Wikipedia 2016). Jen pro zajímavost, podobná volební účast byla u referenda ke vstupu Lotyšska do Evropské unie, volební účast pro parlamentní volby se v posledních třech volebních obdobích pohybovala okolo šedesáti procent a referenda o rozpuštění parlamentu, které se konalo rok před referendem o uznání ruštiny jako oficiálního jazyka Lotyšska, se zúčastnilo pouze necelých 45 procent oprávněných voličů. Z toho je jasné patrné, že otázky jazyka či obecně soužití ruské menšiny a lotyšské většiny mají poměrně silný mobilizační efekt a pokud bychom důležitost problému brali podle podílu lidí účastnících se voleb nebo referenda, právě tato problematika by byla jednou z nejdůležitějších pro lotyšské občany.

Proti zavedení ruštiny jako druhého úředního jazyka byly církve, nevládní organizace i všechny parlamentní strany kromě sociálních demokratů. Podle Socora odmítnutí ruštiny jako oficiálního jazyka pro ně znamenalo potvrzení lotyšské národní identity, státní suverenity, nedotknutelnosti teritoriální integrity a vůbec národního přežití. Pro Harmonii a ruskou menšinu obecně znamenala podpora ruštiny vyjádření nespokojenosti s jazykovou a naturalizační politikou lotyšských vlád a s tím, že s Harmonií nebylo vyjednáváno o nové vládě (Socor 2012; Herszenhorn 2012). Ruský svaz Lotyšska se na vyhlášení referenda podílel a pochopitelně zavedení ruštiny jako druhého úředního jazyka podporoval.

Shrnutí II. části

V této části jsem se pokusil odpovědět na druhou výzkumnou otázku, a sice zda zkoumané strany reálně reprezentují ruskojazyčnou menšinu, potažmo do jaké míry souzní s postoji Ruské federace v klíčových zahraničně-politických otázkách poslední doby.

Fakt, že jak Estonská strana středu, tak Harmonie, jsou reprezentanty zájmů ruskojazyčné menšiny Estonska a Lotyšska, je dle mého názoru doložitelný. Jednak sama

ruskojazyčná menšina obecně chápe především tyto strany jako své reprezentanty, jak je možné vidět na rozložení volební podpory v jednotlivých volbách. Dále v klíčových otázkách tyto strany hájí zájmy ruskojazyčné menšiny, a to jak v otázkách jazykových, otázkách o občanství, či z hlediska postojů k problémům, které v průběhu poslední doby v Estonsku a Lotyšsku vyvstaly. Je také třeba říci, že v těchto pozicích jsou jak Estonská strana středu, tak Harmonie, v zásadě osamocené. Ostatní parlamentní strany se zpravidla staví do role obránců současného statu quo, což je jedním z důvodů, proč jsou zpravidla EK a Harmonie vyloučeny z vládnutí na celostátní úrovni.

Jaká je tedy nejdůležitější cleavage v lotyšském a estonském stranickém systému? Zde se autor textu přiklání spíše na stranu Auerse, že zejména v lotyšském případě je nejvýznamnější právě cleavage etnická, etnicko-historická, či etnicko-historicko-zahraničněpolitická, ať už si onu komplexní sadu problémů nazveme jakkoli. Dle názoru autora nelze tuto štěpnou linii zjednodušovat čistě na etnický základ Lotyši versus Rusové, je třeba na ni pohlížet skutečně komplexním pohledem ve vztahu k historickým narativům, je třeba brát v potaz taktéž otázky zahraniční politiky, bezpečnosti či percepce hrozeb. Rozdíly v ekonomickém či sociálním programu zde ve světle krize na Ukrajině a obav z ruské rozpínavosti hrály ať už ve volební kampani, tak i v povolebním vyjednávání, druhořadou roli. Jinými slovy, určitá sdílená lotyšská národní identita převážně etnicky lotyšských stran v kontrastu se stranou, která se orientuje ve větší míře na rusofonní populaci, má momentálně silnější význam než případné spory mezi stranami o podobu daní, přerozdělování, či podporu venkova.

V estonském případě určité nespolupráce s EK, která však není absolutní jako v lotyšském případě, do hry vstupuje ještě jeden nezanedbatelný faktor, a tím je osoba předsedy strany Edgara Savisaara, který má pověst poněkud kontroverzního politika. Savisaar působí v estonské politice od zisku nezávislosti, po stejnou dobu je také s malými přestávkami předsedou Estonské strany středu. Za tu dobu bylo s jeho osobou spojeno několik skandálů, které mu na důvěryhodnosti a popularitě mezi ostatními estonskými politiky nepřidaly, nutno však podotknout, že elektorátu EK, vzhledem k setrvalé zhruba pětinové podpoře strany, patrně příliš nevadí. Mezi tyto skandály se řadí nahrávání ostatních politiků v 90. letech, které vyústilo v rozkol ve straně, kritizována je již zmíněná spolupráce s Jednotným Ruskem, machinace s prodejem nemovitostí v Tallinnu, které byly výhodné hlavně pro členy Savisaarovy strany, či nejnověji právě probíhající vyšetřování předsedy EK a

dalších lidí týkající se korupce a praní špinavých peněz, kvůli kterému byl Savisaarovi suspendován výkon funkce tallinského starosty. V estonském případě je tak nespolupráce ostatních stran s EK určitým mixem vzájemně spolu nesouvisejících faktorů od kontroverzní pověsti předsedy strany přes rozdíly v běžném politickém programu, kdy EK stojí ze všech estonských parlamentních stran zřejmě nejvíce nalevo, až po její postoj k ruskojazyčné menšině a Rusku obecně. I přesto taktéž v estonském stranickém systému je etnická konfliktní linie velmi významná s nemalým mobilizačním potenciálem, jak ostatně ukázaly nepokoje související s přemístěním pomníku ruských vojáků v roce 2007.

Jaká je tedy odpověď na druhou výzkumnou otázku? Hájí skutečně v praxi Estonská strana středu, Sociálně-demokratická strana Harmonie a potažmo Ruský svaz Lotyšska zájmy ruskojazyčné menšiny, případně Ruské federace? Pokud jde o ruskojazyčnou menšinu, odpověď ve všech třech případech je souhlasná. Strany se v klíčových otázkách staví na stranu rusofonní populace a jejích zájmů a v rámci této konfliktní linie stojí v opozici k ostatním stranám. V otázce vztahu přímo k Ruské federaci je situace poněkud komplikovanější. Ruský svaz Lotyšska je nad veškerou pochybnost zcela prokremelskou stranou. Zbylé dvě velké strany zastávají poněkud ambivalentní pozice. Ve srovnání s ostatními relevantními stranami svých zemí vystupují k Rusku zdaleka nejsmířlivěji, mají navázanou spolupráci s Putinovým Jednotným Ruskem a do jisté míry nabourávají jednotný kurz svých vlád. Nicméně nelze je chápat jako nějakou pátou kolonu Ruské federace v Pobaltí.

Ruská krajanská politika a její vliv v Pobaltí

Veřejná diplomacie (public diplomacy) je součástí ruské zahraniční politiky. Jejím cílem je zvýšit vliv a moc Ruska v daném regionu či obecně ve světě. Můžeme vyzorovat, že veřejná diplomacie Ruské federace netvoří jednotný monolit ani co se týče cílů, ani pokud jde o strategie. Je třeba rozlišovat, do jakého regionu je tato politika určena, neboť jinak působí ve vztahu k Západu, a jinak ve vztahu k něčemu, co můžeme označit za postsovětský areál, ruský zadní dvorek, zájmovou sféru, či blízké příhraničí.

Pro Západ je tato politika méně intenzivní, slouží spíše k prezentaci Ruska, vylepšování jeho image a prezentaci ruských postojů ke klíčovým typicky zahraničně-politickým otázkám. Pro oblast postsovětského areálu, případně toho, co je označováno

termínem blízké příhraničí, působí ruská obecně zahraniční, tedy i krajanská, politika trochu jinak.

Pro Západ je hlavním cílem ruské public diplomacy korekce negativního obrazu a stereotypů, které tam jsou s Ruskem tradičně asociovány. Můžeme sem zařadit televizi Russia Today, která prezentuje ruské pohledy a interpretace dění ve světě; v roce 2007 byl založen Institut pro demokracii a spolupráci, který má za cíl bránit ruské politické uspořádání a poukazovat na porušování lidských práv v západním světě. Ruská veřejná diplomacie na západě však nebyla a není příliš úspěšná, zejména v souvislosti s ukrajinskou krizí se Rusům nepodařilo přesvědčit západ o správnosti vlastní interpretace událostí, o čemž svědčí ekonomické sankce uvalené na Rusko v souvislosti s anexí Krymu a boji na východní Ukrajině, či například pozastavení partnerství Rusko – NATO.

Ještě více důrazu a finančních prostředků je alokováno na veřejnou diplomacii orientující se na postsovětský prostor, který je v ruské zahraniční politice stále chápán jako oblast ve sféře ruského vlivu. Působení Ruské federace v postsovětském prostoru bývá nezřídka rámováno jako humanitární spolupráce a stojí na čtyřech pilířích. Prvním je aktivní vměšování do domácí politiky daného státu a podpora proruských stran. Druhým pilířem je podpora proruských nevládních organizací (př. Legal Information Centre of Human Rights in Estonia) a případných separatistů tam, kde žije početná a koncentrovaná ruská menšina, která potenciálně může požadovat změnu územního statu quo. Třetím bodem je podpora proruských médií, a zároveň kampaně proti oponentům v ruském mediálním prostoru. A konečně posledním pilířem ruské krajanské politiky je podpora ruské interpretace historie a ruského jazyka v zahraničí. Aby tato politika mohla úspěšně působit na konkrétní území a zvyšovat tak ruský vliv a potenciálně nestabilitu, je třeba, aby v dané zemi existovala početně významná ruská menšina, jinak by pochopitelně ruská krajanská politika postrádala adresáta (Saari 2014, str. 57-60). Tyto čtyři body bývají také nezřídka kombinovány s určitým ekonomickým či politickým tlakem ze strany Ruské federace, v oblasti Pobaltí jde často o nátlak v oblastech energetiky, neboť pobaltské země jsou z větší části závislé na energetických dodávkách z Ruska.

Starost o Rusy, kteří zůstali po rozpadu Sovětského svazu na území nově vytvořených států, byla součástí ruské zahraniční politiky již od počátku devadesátých let. V roce 1994 byl ruským parlamentem přijat zákon, který legálně definoval ruské krajany a zavázal ruskou vládu k ochraně jejich práv. Mezi tato práva patřilo právo používat ruský jazyk, kulturní

autonomie, vytváření společenských, náboženských a mediálních organizací, právo participovat v nevládních organizacích, přispívat ke vzájemně výhodným vztahům mezi jejich zemí a Ruskem, právo uchovávat spojení s Ruskem a přijímat informace z Ruska, a možnost svobodně si vybrat, zda chtějí žít v Rusku nebo jinde (Zakem, Saunders a Antoun 2015). Důraz na práva Rusů žijících v zahraničí se v průběhu času objevoval ve všech zahraničně-politických koncepcích i v některých dokumentech týkajících se strategie a národní bezpečnosti. Chápání Rusů žijících v zahraničí jako krajanů dovoluje ruské politice vyjadřovat se k nim nejen jako k etnickým menšinám v cizím suverénním státě, ale učinilo to z této problematiky také záležitost ruské vnitřní politiky (Zevelev 2008).

Zakem, Saunders a Antoun jmenují několik cílů, které Moskva v rámci své krajanské politiky sleduje. Těmito cíli je podpora ideje ruského světa („russkij mir“), tedy jakési oblasti ruského vlivu a ruské kultury, která sahá i do sousedních zemí; politická identifikace krajanů spíše s Ruskem než se státy, na jejichž území žijí, toto odcizení může být podporováno přímo, nebo udržováno v latentní fázi pro případ potřeby; dále získání informací o politikách a vojenských capabilities jiné země; zvýšení politického vlivu ruské menšiny; poukazování na ochranu lidských práv je dobré pro budování image Ruska zvnějšku; ospravedlnění přímých akcí proti cizímu státu. Nedílnou součástí cílů ruské krajanské politiky je také získání legitimacy pro režim na domácí ruské půdě díky možnosti prezentace sebe sama jako obránce ruských zájmů v zahraničí a garanta ruské velikosti (Zakem, Saunders a Antoun 2015).

Ruská aktivita a zájem o své krajany v zahraničí byla patrná již v devadesátých letech v souvislosti s ruskou menšinou v Pobaltí a s diskusemi ohledně zákonů o občanství a jazyku. Rusko se v té době snažilo blokovat členství pobaltských republik v evropských strukturách poukazováním na porušování lidských práv a diskriminaci ruské menšiny. Zároveň byl na pobaltské státy vyvíjen tlak prostřednictvím různých hospodářských sankcí a výhrůžných prohlášení ruských představitelů v médiích. Tato strategie, jak potenciálně delegitimizovat pobaltské státy v očích západní Evropy jako potenciálně nedemokratické či nestabilní však vzala za své v momentě, kdy byly principy zákonné obnovy, na kterých byly postaveny zákony nových zemí, uznány jako bezproblémové a legitimní. V ten moment Rusko ztratilo silnou kartu, kterou mohlo hrát a potenciálně problematizovat cestu Pobaltí na Západ. V současné době tak ruská činnost směrem ke krajanům v Pobaltí není ani tak zaměřená směrem k vnějšímu světu, jako spíše dovnitř Ruské federace a pochopitelně také dovnitř samotných pobaltských států. Je ale potřeba si uvědomit, že ruská zahraniční politika

nevnímá Rusy žijící v zahraničí jako adresáty nějaké podpory či pomoci, ale spíše jako instrument pro prosazování svých vlastních zájmů směrem k zemím blízkého příhraničí (Zevelev 2008).

Jakým způsobem se tedy Ruská federace snaží ovlivňovat politiku ve zkoumaných pobaltských zemích? Tuto otázku můžeme rozdělit na dvě části, dlouhodobou a nárazovou. Pod první spadá propaganda a vliv ruských médií, která až donedávna byla jediným zdrojem informací pro tu část ruskojazyčné menšiny, která neovládá lotyštinu nebo estonštinu. Až v posledních letech byl jak v Lotyšsku, tak v Estonsku založen kanál státní televize vysílající v ruštině a mající za cíl poskytovat alternativní informace právě rusky hovořícím obyvatelům těchto zemí a vyvážit tak vliv informací proudících z Ruska. Dlouhotrvající charakter má rovněž působení nevládních organizací, nebo také například financování různých skupin, případně i politických stran Ruskem. Důležité je také negativní vykreslování nejen pobaltských národů a vlád v médiích určených pro ruské domácí publikum, které typicky jakýkoli nesouhlas nebo kritiku ruské politiky nálepkuje jako projev fašismu. Účel této praxe je především v legitimizaci domácího režimu jako obránce ruského národa proti zdánlivému historicky největšímu nepříteli s cílem ruský národ sjednotit pod jednou vlajkou a vytvořit dojem, že Rusko je pod určitým tlakem. Nárazová činnost je patrná v době nějakých krizí či zhoršení vzájemných vztahů Ruska a dotčených států. Typickým případem může být zostřená rétorika ruských představitelů, ale i konkrétní kroky, kdy například po přesunu pomníku ruských vojáků v Tallinnu v roce 2007 následovala proti Estonsku série kybernetických útoků¹³, několikrát došlo k blokádám ambasad pobaltských států v Moskvě v souvislosti s konkrétními problémy. Tato problematika je natolik rozsáhlá, že není v silách autora pokrýt ji celou, možná by si zasloužila i samostatnou práci, budou tedy zmíněny alespoň určité konkrétní aspekty dané problematiky.

Financování politických stran ze zahraničí – zákonná omezení v Pobaltí

Pokud chce jakákoli velmoc ovlivňovat dění v sousedních zemích, je nezbytné mít nejen ideologický appeal, personální základnu, ale důležitou složkou jsou také finance. Pojďme se nyní podívat, jakým způsobem estonské a lotyšské zákony regulují financování politických stran.

¹³ Že šlo o právě kybernetické útoky není nikterak náhodné vzhledem k tomu, že Estonsko je jednou z nejvíce rozvinutých zemí v Evropě, pokud jde o informační technologie.

Jak Estonsko, tak Lotyšsko v průběhu času změnilo legální ukotvení i systém financování stran ze soukromého na veřejný. V Estonsku měly politické strany původně pozici soukromých či nevládních organizací, ale později byl jejich status změněn na organizace veřejné. Stejně tak z hlediska financování byl zvýšen podíl veřejných peněz oproti soukromým darům. Finanční podpora politických stran byla v Estonsku zavedena v roce 1994 v zákonu o politických stranách s účinností od roku 1996. Důvod pro omezení soukromého financování byl podle Sikka dvojí – jednak zabránit možné korupci a výměnným obchodům, a pak také eliminovat financování stran ze zahraničí, a to jak ze Západu, tak z Východu, především zde existovala odůvodněná obava z možného pronikání ruského vlivu a ruských peněz do estonského politického a stranického systému. Největší změna v této oblasti nastala v roce 2003, kdy byly zakázány veškeré firemní dary politickým stranám. Do té doby byl podíl státních příspěvků na zhruba šedesáti procentech všech příjmů stran, po zavedení tohoto zákazu stoupl na devadesát procent. Zbytek příjmů činí členské příspěvky a dary soukromých osob, typicky poslanců či dalších vysokých stranických představitelů (Sikk 2006, str. 347-350).

V Lotyšsku došlo k podobnému postupnému vývoji, kdy se strany stávaly čím dál více finančně závislé na příspěvcích od státu. Pro nás je podstatné, že již v roce 1995 byly zákonem zakázány dary od zahraničních a anonymních dárců. Postupně klesala hodnota maximálního možného finančního daru od korporací i od jednotlivců, v roce 2002 byly dary korporací úplně zakázány stejně jako o rok později v Estonsku (Auers 2015, str. 115).

Z toho je jasně vidět, že politici v obou zemích si byli vědomi toho, že by zde potenciálně mohlo docházet k pronikání ruského vlivu na estonské a lotyšské strany pomocí finančních darů a ze zákona tuto možnost omezili v nejvyšší možné míře již poměrně brzy po zisku nezávislosti. To ovšem neznamená, že by zákonná možnost financování politických aktérů z Ruska zmizela úplně, neboť například finanční dary jednotlivců politickým stranám zůstaly zachovány a v minulosti skutečně docházelo k určitým spekulacím, že ten či onen politik přijal peníze pocházející z Ruské federace. Tyto spekulace se nevyhnuly ani předsedovi Estonské strany středu Savisaarovi, ani předsedovi Sociálně-demokratické strany Harmonie Ušakovsovi.

V případě Nilse Ušakovse šlo o případ tajného financování kampaně k lokálním volbám v roce 2009 ruskou tajnou službou SVR, který byl odhalen novináři. Možná ještě o něco vážnější je v tomto ohledu situace v Estonsku, kdy přímo zpravodajské služby zveřejnily

propojení předsedy EK Edgara Savisaara s finanční podporou z Ruska a označily Savisaara za bezpečnostní hrozbu. Savisaar získal peníze od ruské nevládní organizace APF, jejíž předseda je vlivný šéf ruských železnic a blízký poradce prezidenta Putina Vladimir Jakunin, údajně na výstavbu ortodoxního kostela v Tallinnu v roce 2010. Estonská tajná služba tvrdila, že si Savisaar řekl o peníze jednak na stavbu kostela, ale tak také na pokrytí financování své strany. Savisaar se bránil, že šlo pouze o dar na stavbu kostela, a že celý případ je vykonstruovaný s cílem poškodit jeho osobně i jeho stranu před volbami, které se v Estonsku konaly za tři měsíce po zveřejnění těchto informací.

Vliv ruských médií a snaha o jeho eliminaci

Dalším ze čtyř pilířů ruské krajanské politiky jsou média. A to jak směrem k ruskojazyčné menšině v konkrétním státě, tak také směrem dovnitř k domácímu ruskému publiku. Právě mediální prostor je podle mého názoru z hlediska činnosti ruské zahraniční politiky směrem k ruskojazyčné menšině v Pobaltí tím nejdůležitějším a v dlouhodobém horizontu potenciálně nejvíce problematickým, byť je třeba říci, že nelze úspěchy či vliv ruských médií přeceňovat.

V tomto ohledu nejdůležitějším problémem je fakt, že až do poměrně nedávné doby byla ruskojazyčná menšina odkázána na zpravodajství z Ruské federace, neboť neexistovalo vysílání estonské či lotyšské televize v ruštině. Teprve v roce 2015 byl zřízen ruský kanál estonské státní televize orientovaný na rusofonní část populace s cílem bojovat proti ruské propagandě a dezinformacím. Stejný krok byl učiněn i v Lotyšsku, kdy nový kanál lotyšské státní televize vysílaný v ruštině má zahájit své vysílání v polovině tohoto roku. Oba televizní kanály spolu mají spolupracovat, aby snížily náklady na provoz, nicméně projekt spojující všechny tři pobaltské země není na pořadu dne kvůli absenci sdílené pobaltské identity.

Dalším způsobem, jakým se lze bránit ruské propagandě a dezinformacím, který byl v poslední době v Lotyšsku praktikován, je rušení ruských televizí či zpravodajských serverů. V roce 2014 tak bylo například na tři měsíce zablokováno vysílání stanice Rossiya RTR, stejný kanál byl v dubnu tohoto roku opět zablokován tentokrát na šest měsíců za šíření nenávisti. V březnu tohoto roku byl v Lotyšsku také zablokován alternativní proruský zpravodajský server Sputnik, a také bylo odmítnuto vydání registrace pro tiskovou agenturu *Россия сегодня*.

Ruská média v rámci zpravodajství pro cílovou skupinu doma poměrně často v případě nějakých sporů vykreslují pobaltské národy rétorikou opírající se o nebezpečí fašismu¹⁴. Pokud se podíváme na zpravodajství Russia Today ohledně pobaltských zemí v poslední době, zjistíme, že velká většina zpráv se týká NATO a oblasti obrany a války. Tón těchto zpráv je vždy stejný. Rusko je vykreslováno jako nevinná oběť, země ohrožená expanzivní Severoatlantickou aliancí vedenou Spojenými státy, jejímž hlavním a dost možná i jediným cílem je dostat Rusko na kolena; ruská hrozba pobaltským zemím je zde vykreslována jako imaginární a vymyšlená americkou propagandou s cílem dostat pobaltské státy pevně pod vliv USA. Ve vztahu přímo k pobaltským zemím a sporným momentům jsou používány formulace o nebezpečnosti překreslování historie a skutečných výsledků druhé světové války, je varováno před nebezpečím opětovného nástupu fašismu v Pobaltí, Rusko je opět pasováno do role obránce světa a Evropy před tímto nebezpečím. V otázce bezpečnosti či zahraniční politiky jsou role obrácené, kdy pobaltské země jako součást NATO jsou prezentovány jako hrozba ruské bezpečnosti a nikoli naopak. Podle předsedy Výboru pro zahraniční vztahy Dumy Alexeje Pushkova je dokonce jediným smyslem zahraniční politiky pobaltských států hledání ospravedlnění pro začátek konfliktu s Ruskem (Russia Today 2015). V souvislosti se zákazem činnosti televizního kanálu Rossiya PTR a odmítnutí registrace tiskové agentury *Россия сегодня* ruská média informovala o porušování svobody slova.

Vliv ruských NGO's

V devadesátých letech Rusko využívalo ruskojazyčnou menšinu v Pobaltí jako nástroj politického tlaku k zabránění členství pobaltských zemí v evropských strukturách. V posledních letech se ale ve vztahu Ruské federace k rusky mluvícím menšinám v ostatních státech udála změna a ruská zahraniční politika využívá koncept soft power amerického politologa Josepha Nye. Pomocí soft power se stát, v našem případě Rusko, snaží přesvědčit cílového aktéra o své vlastní atraktivitě, a to nikoli formou nátlaku či různých sankcí, ale spíše prezentováním vlastní atraktivity a určitého charismatu. Soft power je podle Nye postavena na třech zdrojích. Těmito zdroji jsou kultura, hodnoty a zahraniční politika.

Pro tyto účely ve vztahu k ruským krajanům žijícím v zahraničí byl vytvořen koncept tzv. ruského světa (*russkiy mir*). Hlavní sdílenou charakteristikou je ruský jazyk a kultura,

¹⁴ Nejde ale pouze o média, fašismus jako vzrůstající nebezpečí využívají i ruští politici, zejména pokud jde o neshody ohledně výkladu moderní historie, typicky druhé světové války (Kasekamp 2010, str. 197).

„ruský svět“ tedy nezávisí ani na národních hranicích jednotlivých států, ani tolik na etnicitě, hlavním bodem sounáležitosti je ruský jazyk a ruská kultura. Existuje zde snaha prezentovat „ruský svět“ jako určitou alternativu západní civilizaci založenou na idejích ruské pravoslavné církve, ruských tradic a obecně ruské kultury, která je naprosto svébytná a od západní se liší.

Nástroji užívanými Ruskou federací pro prosazování idejí „ruského světa“ mezi domácí populací a ruskojazyčnými menšinami v zahraničí jsou především ruská média a ruské nevládní organizace. Hlavním cílem je podporovat ruskou interpretaci současných událostí doma a ve světě, vykreslovat Rusko v co nejvíce kladných barvách a jeho domnělé i skutečné nepřátele co nejvíce negativně, podporovat ruskou kulturu a jazyk a tím pádem i sounáležitost s Ruskou federací v otázkách společné identity, nebo například podporovat ruskou interpretaci dějin.

Asi nejvýznamnějšími hráči v projekci ruské soft power do oblastí blízkého přístřaničí jsou nadace Ruský svět (angl. *Russkiy Mir Foundation*, rus. Фонд "Русский мир") a Federální agentura pro Společenství nezávislých států, krajany žijící v zahraničí a mezinárodní humanitární spolupráci (angl. *Rossotrudnichestvo*, v orig. *Россопрудничество*).

Základním cílem nadace Ruský svět, která byla založena v roce 2007 na základě dekretu prezidenta Putina, je podpora ruského jazyka, ruského národního dědictví a kultury. Dále se snaží spojovat Rusy žijící v zahraničí se svou domovskou zemí. Hlavním cílem je podpora výuky ruského jazyka v zahraničí, nadace poskytuje stipendia, pořádá jazykové kursy a soutěže, vytváří učební materiály. Dalším cílem nadace je podpora ruské kultury prostřednictvím financování různých kulturních událostí a programů spojených s ruskou kulturou a uměním či podpory žijících ruských umělců. Třetím pilířem činnosti nadace je ruský lid, a to nejen občané Ruské federace, ale především Rusové žijící v zahraničí. Pro ně jsou financovány nejrůznější kulturní a společenské akce, výměnné programy a případná pomoc s jejich přesídlením do Ruska (Russkiy mir 2016).

Rossotrudnichestvo je autonomní agentura ruské federální vlády založená prezidentským dekretem v roce 2008. Jeho cíle zapadají do obecných cílů ruské public diplomacy, tedy snaha vylepšit image Ruska na mezinárodní scéně, spolupráce v humanitární sféře, bourání kulturních bariér a negativních stereotypů. Jeho aktivity se částečně kryjí s tím, co podporuje nadace Russkiy mir, tedy patří tam podpora ruského jazyka a ruské kultury, ale mimo tento rámec také mezinárodní rozvojová pomoc, veřejná diplomacie,

podpora ruských krajanů v zahraničí, podpora vzdělání a vědy a v neposlední řadě také podpora zachování historických monumentů a pohřebišť (Rossotrudnichestvo 2016).

Dlouhodobé působení ruských aktérů na krajany v zahraničí můžeme tedy rozdělit na několik strategií, které tvoří poměrně komplexní celek. Na jedné straně jsou zde ruská státní média, která až do nedávné doby byla jediným zdrojem informací pro tu část populace, která neovládá jazyk titulárního národa. Ruská státní média pochopitelně prezentují informace, které jsou zcela v souladu s politikou Kremlu a v oblasti Pobaltí se týkají nejvíce otázek bezpečnosti a NATO, případně ještě rozdílných interpretací historie. Ruské nevládní organizace¹⁵ se naproti tomu snaží podporovat ruský jazyk a kulturu, pocit určité sounáležitosti s ruským světem. Ve výsledku tak může vznikat na ruskojazyčnou komunitu poměrně soustředěný tlak na jedné straně demonizující Západ a na straně druhé propagující sdílenou ruskou identitu založenou na stejném jazyku, kultuře a hodnotách, které jsou odlišné od hodnot západních. Potenciál pro eventuální identifikaci ruskojazyčné menšiny s Ruskem a nikoli se státy, na jejichž území tato menšina žije, tedy bezesporu existuje a je ruskou stranou aktivně přizíván. Nicméně úspěch této strategie se až dosud zdá celkem malý a autor práce se nedomnívá, že do budoucna bude ruská politika vůči krajanům v tomto směru úspěšnější. Důvody pro tuto domněnku budou uvedeny a do jisté míry i podpořeny v části shrnující tuto kapitulu.

Přímý tlak na pobaltské země

V minulosti také docházelo k přímému tlaku Ruska směrem k Pobaltí, a to zejména ve chvílích, kdy ve vzájemných vztazích mezi Ruskem a těmito státy nastala nějaká krize. Tak třeba na začátku devadesátých let ruští představitelé často používali poměrně vyostřenou rétoriku směrem k nově vzniklým zemím zejména ve vztahu k otázkám statutu ruskojazyčné menšiny. Tato do jisté míry konfrontační rétorika ze strany více či méně důležitých představitelů Ruské federace pak přetrvávala až do dnešní doby.

Rusko používalo a používá nejen rétorická vyjádření svých představitelů, ale několikrát v průběhu minulých pětadvaceti let ukázalo, že může v případě určité krize přistoupit i k činům. Asi nejvýrazněji to pocítilo Estonsko v roce 2007, kdy po nepokojích

¹⁵ Byť uznávám, že zde termín nevládní organizace vzniklý překladem anglického *non-governmental organizations* má poněkud jiný význam než v demokratických zemích, neboť většina těchto ruských nevládních organizací je více či méně podřízena Kremlu; jde tedy spíše o lingvistický překlad než obsahově podobný termín.

souvisejících s přesunutím pomníku Rudé armády v Tallinnu čelilo sérii kybernetických útoků, které podle neprokázaných informací pocházely z Ruské federace a zodpovídala za ně prokremelská mládežnická organizace Naši (Auers 2015, str. 226). Tyto kyberútoky přes počáteční destabilizaci Estonska nakonec vyústily v založení Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence v rámci NATO se sídlem v Tallinnu a zvýšení důrazu na kybernetickou bezpečnost jako takovou.

Již tradiční jsou hrozby omezení dodávek plynu a dalších surovin, ve kterých jsou pobaltské státy, i přes snahu o diverzifikaci zdrojů, stále ještě závislé na Rusku. Ještě z doby, kdy byly všechny tři země součástí sovětského svazu, přetrvává napojení energetické infrastruktury na původní sovětskou rozvodnou síť, navíc ruský Gazprom má vlastnické podíly ve firmách dodávajících plyn v Estonsku i Lotyšsku. Rusko tak může, a také tak poměrně často činí, využívat energetickou závislost pobaltských zemí ve svůj prospěch. Například dodávky ropy byly pozastaveny v roce 2003 poté, co lotyšská vláda odmítla prodej společnosti Ventspils Nafta ruskému Transneftu.

Jako další nátlak můžeme považovat také blokádu estonského velvyslanectví v Moskvě skupinami patřící k mládežnické organizaci Naši, která se hlásí k Putinovi a jeho straně Jednotné Rusko po přesunu pomníku v Tallinnu, stejně tak následný bojkot estonského zboží v Rusku (Kasekamp 2010, str. 196). Estonská ambasáda byla obležena devět dní, lidem bylo bráněno ve vstupu a odchodu a estonský velvyslanec byl dokonce aktivisty napaden (Auers 2015, str. 218).

V minulosti v souvislosti se snahou Lotyšska a Estonska o zapojení do evropských a transatlantických struktur docházelo ze strany Ruska k výhrůžkám o možném vzniku pohraničních incidentů, možnému zacházení s pobaltskými státy jako se státy, které ohrožují Rusko, připomínána byla geopolitická realita a bylo vyhrožováno podniknutím všech nezbytných kroků. Dále docházelo k uvalení sankcí, bojkotu estonského a lotyšského zboží, snaze oddalovat podpis dohody o hranicích a poukazovat na nerovné postavení ruskojazyčné menšiny, kdy padala vyjádření přirovnávající Pobaltí k Jugoslávii, hovořilo se o etnických čistkách. Ruští představitelé hrozili i nasazením armády k ochraně práv Rusů v zahraničí (Rakovský 1999, str. 209-214).

Ke zvyšování napětí v Pobaltí a mezi Ruskem a Západem obecně také bezesporu přispívají přelety ruských stíhaček nad Baltským mořem, které jsou vnímány jako další z hrozeb národní bezpečnosti pobaltských zemí a jako ruské provokace.

Shrnutí III. části

Rusko se bezpochyby snaží o zvýšení svého vlivu v pobaltských zemích a hlavním nástrojem této snahy je pochopitelně ruskojazyčná menšina, která nemá v Estonsku a Lotyšsku úplně rovnocenné postavení. Nicméně snahy Ruska o vytvoření jakési páté kolony separatistů, kteří v případě potřeby vystoupí na straně Ruska a dají legitimaci jeho případným krokům proti pobaltským zemím, neměly dosud velký úspěch.

Většina ruskojazyčné menšiny v Estonsku a Lotyšsku, i přes v určitých ohledech nerovné postavení a reálné znevýhodnění v porovnání s většinovou populací, považuje současný stav za lepší než případné přičlenění do Ruska. Důvodů je možné najít hned několik. Tím asi nejdůležitějším je ekonomická prosperita, kdy v rámci Estonska a Lotyšska mají tito lidé vyšší sociální status či vyšší ekonomické zabezpečení ve srovnání s tím, co nabízí Rusko (Pabriks a Purs 2002, str. 136). Problémy, které existují, jsou tito lidé ochotni řešit především na domácích platformách v rámci států, na jejichž území žijí. Ani identitární přináležitost k Ruské federaci není nijak velká. Ruskojazyčná menšina se sice chápe jako menšina, jejímž hlavním rozlišovacím kritériem je odlišný jazyk a potažmo i interpretace novodobých dějin, ale chápe se tak na úrovni jednotlivých států, v žádném případě to neznamená, že by jejich hlavním cílem bylo připojení k Ruské federaci či získání autonomie¹⁶. O tom svědčí například fakt, že ani v době ekonomické krize, ani v době horké fáze války na Ukrajině, nevyjádřila ruskojazyčná menšina v Estonsku a Lotyšsku výraznější sympatie k případnému separatismu, autonomii či dokonce připojení k Rusku. V devadesátých letech sice v Narvě proběhlo referendum o vyhlášení autonomie na Estonsku s výraznou podporou pro autonomii, v Lotyšsku proběhl pokus o zvrácení procesu vedoucího k nezávislosti země, ale oba tyto pokusy byly zlikvidovány a od té doby se soustavný tlak na změnu územního statu quo neobjevil, byť případné příležitosti existovaly ať už v době hospodářské krize díky jistému propadu životní úrovně v celé Evropě, kterého nebyly ušetřeny ani pobaltské země, nebo v době krize na Ukrajině, kdy by bylo poměrně jednoduché vystoupit s požadavkem na autonomii či dokonce o připojení k Rusku.

Dalším indikátorem toho, že vystoupení ruskojazyčné menšiny pro Rusko a proti Estonsku a Lotyšsku není na pořadu dne, je samotná podpora politických stran touto menšinou, kdy sice ruskojazyčné obyvatelstvo podporuje především strany, které hájí jeho

¹⁶ V průzkumu provedeném v roce 1998 největší podíl respondentů ze všech skupin lotyšské společnosti (občanů – Lotyšů, občanů – příslušníků menšin i ne-občanů) se vyjádřil záporně k myšlence připojení Lotyšska do Ruska (Pabriks a Purs 2002, str. 80)

zájmy, tedy Estonskou stranu středu a Sociálně-demokratickou stranu Harmonie, ale ani jedna z těchto stran se nesnaží o rozbití teritoriálního statu quo a ani jedna z těchto stran není etnicky čistě ruskou stranou. V Lotyšsku funguje sice silně prokremelský Ruský svaz Lotyšska, nicméně vyjma evropských voleb nedosahuje relevantní podpory mezi ruskojazyčnou populací v Lotyšsku a nezdá se, že by mělo dojít v blízké době ke zvratu. Jeho předsedkyně Tatiana Zhdanoka sice může působit, a také působí, jako určitý prvek nahlodávající jednotu Evropy na půdě Evropského parlamentu, ale na směřování své země v současnosti nemá přílišný vliv.

Ruská federace samozřejmě neupustí od snahy zvyšovat svůj vliv a činit tlak na své sousedy v oblasti blízkého příhraničí ať už pomocí propagandy, dezinformací, či přímého nátlaku spojeného s energetickou závislostí pobaltských zemí na Rusku, nicméně tento tlak může být ve výsledku kontraproduktivní a vést ke zlepšení postavení ruskojazyčné menšiny jako celku díky tomu, že si estonská a lotyšská vláda uvědomí, že zlepšením životní úrovně a postavení menšiny se zvýší také její loajalita ke státu, v němž žijí. Jako poměrně důležitý krok autor tohoto textu vnímá vytvoření televizních programů vysílaných v ruštině jak v Estonsku, tak v Lotyšsku, s cílem poskytovat pravdivé informace a působit tak proti informacím z ruských státních médií. Jestli to bude následováno dalšími opatřeními, je však pouze spekulativní otázkou pro budoucnost.

Závěr

Předložená diplomová práce se zabývala problematikou proruský orientovaných politických stran v Estonsku a Lotyšsku v širším rámci stranických systémů daných zemí a problematických otázek souvisejících s ruskojazyčnou menšinou. Cílem práce bylo pokusit se nalézt odpovědi na tři výzkumné otázky. První výzkumná otázka se týkala samotné potenciálně proruské identity zkoumaných politických stran, kdy byl analyzován jejich program. Druhá výzkumná otázka měla za cíl analyzovat postoje zkoumaných stran v praxi, tedy do jaké míry lze dané strany skutečně označit jako proruský orientované v závislosti na jejich postojích ke konkrétním sporným otázkám týkajících se vztahů zaprvé s ruskojazyčnou menšinou a zadruhé vzhledem ke klíčovým zahraničně-politickým otázkám poslední doby. A konečně třetí výzkumná otázka se zabývala spíše pozicí Ruské federace vzhledem k ruskojazyčné menšině v pobaltských zemích prostřednictvím ruské krajanské politiky a

veřejné diplomacie, kde se text zabýval tím, jakým způsobem se Rusko snaží a snažilo ovlivňovat politiku v pobaltských zemích a do jaké míry může být úspěšné.

V textu byly analyzovány především Estonská strana středu a lotyšská Sociálně-demokratická strana Harmonie, v menší míře pak také Ruský svaz Lotyšska. Na onu předpokládanou proruskost zkoumaných stran bylo nahlíženo ze dvou úhlů pohledu – jednak ve vztahu k domácí ruskojazyčné menšině, která v obou zemích tvoří významnou část populace, a jednak ve vztahu k Ruské federaci, která přítomnou rusofonní menšinu a problémy spojené se soužitím mezi ní a titulárním národem nezřídka využívá ke snaze o zvýšení svého vlivu v Pobaltí.

V zásadě lze izolovat několik sporných bodů, které v tomto soužití existují od zisku nezávislosti pobaltských republik v devadesátých letech, a které formují etnickou konfliktní linii ve stranických systémech Estonska a Lotyšska, a tedy i určité vymezení se zkoumaných stran proti zbytku stranického spektra. Těmito významnými domácími faktory jsou zákony o občanství, které byly po zisku nezávislosti přijaty a které nechaly podstatnou část populace bez estonského, respektive lotyšského, občanství a tím pádem této menšině nebyla přiznána určitá politická práva. Z toho vyplynuly spory ohledně podoby procesu naturalizace, tedy procesu, který vede k zisku občanství těmi, kterým občanství není garantováno ze zákona automaticky. Dalším důležitým sporným bodem v soužití mezi titulární většinou a ruskou menšinou jsou jazykové zákony, respektive postavení a podpora ruštiny. Třetím klíčovým problémem je zde nazírání na události druhé světové války a následné existence pobaltských zemí v rámci Sovětského svazu, kdy zde existuje rozkol mezi chápáním Rudé armády a Sovětského svazu jako osvoboditelů od nacismu na straně jedné a percepce téhož jako sil nelegální okupace, která nezákonně zničila nezávislé meziválečné pobaltské země. Tyto tři otázky jsou dle mého soudu absolutně klíčové pro úspěšné pochopení současné situace v Pobaltí, ostatní sporné body typu nižších příjmů či vyšší nezaměstnanosti ruskojazyčných obyvatel z nich přímo či nepřímo vyplývají. De facto zde existují dvě oddělené společnosti, jejichž vzájemná interakce není příliš častá a je v mnoha ohledech problematická, byť tento fakt je dán mimo jiné také geograficky, jelikož ruskojazyčná menšina je do jisté míry koncentrována v konkrétních oblastech (hlavní město Tallinn a kraj Ida-Virumaa na severovýchodě země v případě Estonska, a velká města a oblast Latgale v Lotyšsku).

Na této etnické cleavagi se tedy profilují v zásadě dvě velké politické strany, po jedné v každé zemi, které jsou chápány jako reprezentanti ruskojazyčné menšiny. Obě tyto strany

ale z programového hlediska nelze řadit mezi strany etnické, protože jejich program je poměrně rozsáhlý, pokrývá všechny oblasti politiky a etnický aspekt ani podpora ruskojazyčné menšiny v něm není explicitně patrný a v tomto smyslu tedy jejich identita není přímo proruská, respektive tak není minimálně prezentována. Strany se snaží oslovit i etnické Estonce a Lotyše a do jisté míry se jim to také i daří. Obě strany jsou levicové, Harmonie se hlásí k sociální demokracii, Estonská strana středu chápe sebe sama jako jakéhosi obhájce chudých a znevýhodněných, bývá označována za populistickou, ale z akademického hlediska o populistickou stranu rozhodně nejde a autor tohoto textu ji řadí mezi skupinu sociálně demokratických a socialistických stran. V kontrastu s těmito dvěma dá se říci catch-all stranami, se nachází Ruský svaz Lotyšska, pro který je ruská identita hlavní náplní programu a lze ji tak považovat za etnickou stranu.

Pokud jde o chování stran v praxi, můžeme vidět poměrně jasný příklon k hájení zájmů ruskojazyčné menšiny. Z hlediska volební podpory jsou zkoumané strany chápány jako strany reprezentující zájmy právě této menšiny, kdy jejich volební podpora mezi rusofonní populací je nebývale vysoká.

Jak Estonská strana středu, tak Harmonie zastávají vzhledem k ostatním stranám ve svých zemích odlišné postoje v otázkách týkajících se ruskojazyčné menšiny, tedy zejména v otázkách naturalizace a jazykových zákonů, a vytváří tak poměrně silnou etnickou cleavage, která je podle některých autorů dominantní v estonském a zejména v lotyšském stranickém systému. Podle názoru autora této práce je etnická štěpná linie nejdůležitější rozhodně v lotyšském případě, kdy hlavním důvodem ostatních stran pro nespolupráci s Harmonií je právě její orientace na ruskojazyčnou menšinu a nikoli sociálně-demokratický aspekt této strany. V estonském případě je to trochu složitější, neboť Estonská strana středu je nejméně oblíbeným koaličním partnerem ostatních stran z více důvodů. Jedním z nich je pochopitelně její orientace na ruskojazyčnou menšinu, nicméně strana je na kraji spektra i v socioekonomické oblasti, kdy je podle názoru autora nejlevicovější stranou v estonském stranickém systému¹⁷. Neméně podstatným důvodem pro nespolupráci ostatních stran s EK je také osoba předsedy strany Edgara Savisaara, který je poměrně kontroverzním politikem majícím za sebou řadu skandálů, a jehož osoba není politiky z ostatních stran vnímána příliš kladně. Určité vyloučení Estonské strany středu z vládnutí je tak dáno souhrou více faktorů,

¹⁷ Formulací „na kraji spektra“ není myšlena krajně levicová či komunistická orientace strany, ale pouze faktické umístění strany vzhledem ke stranám ostatním. Krajně levicová nebo komunistická strana v Estonsku není.

nikoli čistě na základě etnicity tak, jak je tomu v Lotyšsku. Je však třeba říci, že v otázkách jazyka či občanství nemají EK ani Harmonie na úrovni ostatních parlamentních stran žádného spojence a ve svých názorech jsou víceméně osamoceny.

Pokud jde o zahraniční politiku, určitá proruskost je rovněž patrná. Nicméně v této oblasti rozdíl mezi EK, potažmo Harmonií, a ostatními estonskými a lotyšskými stranami není tak markantní jako v případě vztahu k domácí ruskojazyčné menšině. Ani jedna ze stran nerozporuje členství své země v západních strukturách, ať už v EU nebo v NATO. Toto členství je vnímáno jako základ pro hospodářský růst (EU) a teritoriální bezpečnost (NATO), v čemž panuje shoda s velkou většinou ostatních relevantních estonských a lotyšských stran¹⁸. V čem se však EK a Harmonie od ostatních stran svých zemí odlišují, je jejich postoj k Ruské federaci. Ostatní strany se staví k Rusku minimálně ostražitě, spíše ho považují za hrozbu, zatímco EK a Harmonie podporují spolupráci s Ruskem, odstranění ekonomických sankcí a vytvoření užších vazeb. I v době ukrajinské krize tyto strany zastávaly poněkud ambivalentní postoj na rozdíl od zbytku estonských a lotyšských stran. Také nelze zapomínat na dohody o spolupráci s Putinovým Jednotným Ruskem, které mají EK a Harmonie podepsané.

Na samotném kraji pomyslného spektra v tomto případě stojí Ruský svaz Lotyšska, který zastává otevřeně prokremelské postoje a je daleko radikálnější než ostatní strany. Nicméně ve vnitřní politice Lotyšska tato strana nehraje důležitou roli, může být vnímána snad jenom jako jakýsi kremelský hlas na půdě Evropského parlamentu.

V otázkách domácí politiky týkajících se ruskojazyčné menšiny tedy zkoumané strany vystupují proruský. Ve srovnání s ostatními stranami je rozdíl natolik velký, že tvoří samostatnou cleavage, která je navíc natolik důležitá, že prakticky znemožňuje jejich spolupráci s ostatními stranami na vládní úrovni, alespoň tedy v případě Lotyšska. V otázkách zahraniční politiky má potenciální označení stran jako proruských poněkud odlišné konotace než stejné označení ve vztahu k ruskojazyčné menšině, a je také o něco problematičtější z hlediska zjištěných dat. Je zřejmé, že EK i Harmonie jsou k Ruské federaci nejpřátelštěji nakloněny ze všech estonských a lotyšských parlamentních stran. Ambivalentní postoje k ukrajinské krizi, odmítání protiruských sankcí, snaha o těsnější ekonomickou spolupráci a

¹⁸ Jedinou významnou výjimku tvoří nacionalisté v obou zemích (Národní aliance v Lotyšsku a Konzervativní lidová strana Estonska), kteří jsou proti členství svých zemí v EU, naopak NATO považují za důležitou garanci národní bezpečnosti.

vazby na Jednotné Rusko jejich potenciální označení jako proruský orientovaných stran mohou do jisté míry favorizovat. Nicméně obě strany zároveň v zásadě kladně hodnotí členství svých zemí v Evropské unii a Severoatlantické alianci a v žádném případě neusilují o rozbourání estonské nebo lotyšské nezávislosti. V tomto ohledu tedy nejsou proruskými, například ve srovnání s Ruským svazem Lotyšska najdeme obrovské rozdíly. EK ani Harmonie rozhodně nejsou něčím, co bychom mohli označit za pátou kolonu Kremlu nebo hlas Kremlu v Pobaltí. Otázku, zda jsou tyto strany v záležitostech zahraniční politiky proruské, nechávám tedy otevřenou a na posouzení každého čtenáře této práce na základě poskytnutých informací.

Třetí část práce se zaměřila na problematiku ruské krajanské politiky. Bylo nastíněno, jakým způsobem se Ruská federace snaží využívat své krajany v Pobaltí ke sledování vlastních zahraničně-politických cílů. Byla nastíněna ruská strategie dlouhodobá, která se snaží na krajany působit prostřednictvím ruských médií a ruských nestátních organizací, tak také strategie reaktivní, kdy Rusko nezřídka vytváří přímý tlak na pobaltské země v momentě, kdy dojde k nějakému spornému incidentu mezi oběma zeměmi nebo mezi konkrétním státem a na jeho území žijící ruskojazyčnou menšinou. Byly také nastíněny snahy pobaltských států bránit se ruskému vlivu, ať již ve formě zákonů zakazujících financování politických stran ze zahraničí, tak také založením kanálu státní televize čistě v ruském jazyce.

Ruská federace se snaží ovlivňovat dění ve svém blízkém příhraničí tak, aby výsledek byl pokud možno pro Rusko pozitivní. Působení ruských médií v kombinaci s působením ruských nestátních organizací a určitou mírou odcizení ruskojazyčné populace od státu, na jehož území žije, má potenciál vytvořit poměrně nebezpečný mix pro budoucnost. Zobrazení Západu jako nebezpečného zla, které chce válku s Ruskem, v ruských médiích v kombinaci s propagací ruského jazyka, kultury a tradic, a zároveň určitou separací titulárních národů a ruskojazyčné menšiny skutečně může do budoucna znamenat poměrně vážný problém. Nicméně autor této práce se nedomnívá, že reálně v blízké době hrozí scénář podobný tomu ukrajinskému, tedy využití ruskojazyčné menšiny jako jakési páté kolony pro destabilizaci Pobaltí. Tato menšina si je vědoma výhod, které má současné geopolitický status quo a které jí přináší členství Estonska a Lotyšska v západních strukturách. Potenciální konflikt vysoce převáží výhody, které by pro danou menšinu potenciální připojení k Rusku mělo, jsou-li vůbec nějaké. Ani identifikace s Ruskem zde není tak silná, aby byly přítomny

separatistické tendence. Problémy ve vzájemném soužití sice existují, ale zástupci ruskojazyčné menšiny je chtějí řešit na půdě států, v nichž žijí.

Navíc ruský tlak nemá v mnoha ohledech takové účinky, které by byly zamýšleny. Například kybernetické útoky proti Estonsku způsobily vznik centra excelence v rámci NATO a zvýšily pozornost Aliance, pokud jde o kybernetickou bezpečnost svých členů. Vyhrůžování ekonomickými sankcemi či jejich přímé uplatňování, zejména v oblasti energetiky, způsobilo zvýšení spolupráce mezi třemi pobaltskými zeměmi, zejména pokud jde o diverzifikaci energetických zdrojů. Zvýšená frekvence přeletů ruských stíhaček a činnosti ruských ponorek v oblasti Baltského moře způsobila početní posílení přítomnosti jednotek NATO v Pobaltí a rozvířila debaty o možném vstupu Finska a Švédska do Aliance.

Výsledky ruské zahraniční politiky ve vztahu k Pobaltí jsou tak přinejmenším poněkud rozporné. Přímý tlak často způsobuje posílení vzájemné solidarity a upevnění vazeb uvnitř Aliance, ve vztahu ke krajanům a potenciálnímu využití soft power jak bylo v textu naznačeno, Rusko postrádá jeden ze základních faktorů pro úspěch – neprezentuje lepší alternativu pro své publikum v pobaltských zemích než je současný status quo, a to i s problémy, které současný stav má.

Seznam zdrojů:

- About Russkiy Mir Foundation. *Русский мир* [online]. 2016 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <http://rusскиymir.ru/en/fund/index.php>
- AUERS, Daunis. *Comparative politics and government of the Baltic states: Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015. ISBN 978-113-7369-963.
- AUERS, Daunis. Confirming Latvia's status in Europe. In: *Policy Network* [online]. 2014 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: http://www.policy-network.net/pno_detail.aspx?ID=4665&title=Confirming-Latvias-status-in-Europe
- BERSHIDSKY, Leonid. Estonia Can Handle Putin's Soft Power. In: *Bloomberg View* [online]. 2015 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://www.bloombergvew.com/articles/2015-03-02/estonia-can-handle-putin-s-soft-power>
- Basic Principles. *IRL* [online]. 2016 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <http://www.irl.ee/en/what-we-do/basic-principles>
- BIRZNIECE, Inese. The Political System of Latvia. In: KLÖCKER, Georg. *Ten Years after the Baltic States re-entered the International Stage*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2001, s. 51-72.
- Elections & Referendums. *Centrālā vēlēšanu komisija* [online]. 2016 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <https://www.cvk.lv/pub/public/28334.html>
- Elections and Referendums in 1992-2014. *Vabariigi Valimiskomisjon* [online]. 2016 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <http://www.vvk.ee/past-elections/>
- FELDMANIS, Inesis a Kārlis KANGERIS. The Volunteer SS Legion in Latvia. In: *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia* [online]. 2005 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/information-on-the-history-of-latvia/the-volunteer-ss-legion-in-latvia>
- GALBREATH, David J. a Nils MUIŽNIEKS. Latvia: managing post-imperial minorities. In: RECHEL, Bernd. *Minority Rights in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, 2009, s. 135-150.
- Harmony leader: Ukraine crisis is West's attempt to break Russia. In: *LSM.lv: Public Broadcasting of Latvia* [online]. 2014 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z:

<http://www.lsm.lv/en/article/politics/concord-leader-ukraine-crisis-was-west-sabotaging-customs-union.a95742/>

- HAUGHTON, Timothy (ed.). *Party politics in Central and Eastern Europe: does EU membership matter?*. London: Routledge, c2011. ISBN 978-0-415-56749-7.
- HERSZENHORN, David J. Latvia Rejects Russian as Second Language. In: *The New York Times* [online]. 2012 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/2012/02/20/world/europe/latvia-rejects-bid-to-adopt-russian-as-second-language.html>
- HOFMANN, Rainer. The Framework Convention for the Protection of National Minorities. In: RECHEL, Bernd. *Minority Rights in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, 2009, s. 46-60.
- HOWARD, Marc Morjé. Comparative Citizenship: An Agenda for Cross-National Research. *Perspectives on Politics*. 2006, 4(3), 443-455.
- Just the Facts: Estonian Parliamentary Elections, 1 March 2015. In: *European Movement Ireland* [online]. 2015 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://www.europeanmovement.ie/just-the-facts-estonian-parliamentary-elections-march-1-2015-2/>
- KÄNGSEPP, Liis. Estonia Readies For General Elections, Parties Focus on Security, Economy. In: *Wall Street Journal* [online]. 2015 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://www.wsj.com/articles/estonia-readies-for-general-election-parties-focus-on-security-economy-1425034041>
- KASEKAMP, Andres. *A history of the Baltic states*. New York: Palgrave Macmillan, 2010. ISBN 978-023-0019-416.
- LAATS, J.M. Terrorism, ISIS the greatest threats to Estonia, says Savisaar. In: *Estonian Public Broadcasting* [online]. 2015 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://news.err.ee/v/politics/1240b2d7-dabb-46d2-b879-32e3b594d1ae/terrorism-isis-the-greatest-threats-to-estonia-says-savisaar>
- Latvian Constitutional Referendum, 2012. *Wikipedia* [online]. 2016 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Latvian_constitutional_referendum,_2012
- Latvian European Parliament deputy suggests Right Sector to be deemed terrorists. In: *Tass* [online]. 2014 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://tass.ru/en/world/730786>

- PABRIKS, Artis a Aldis PURS. Latvia: the challenges of change. In: SMITH, David J., Artis PABRIKS, Aldis PURS a Thomas LANE. *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. London: Routledge, 2002.
- PETTAI, Vello a Kristina KALLAS. Estonia: Conditionality amidst a legal straightjacket. In: RECHEL, Bernd. *Minority Rights in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, 2009, s. 104-118.
- POSPÍŠIL, Ivo. Estonská republika. In: DANČÁK, Břetislav, Ivo POSPÍŠIL a Adam RAKOVSKÝ. *Pobaltí v transformaci: Politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 1999, s. 11-70.
- Pro Russia party signs major deal with Crimea group. In: *The Baltic Times* [online]. 2014 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://www.baltictimes.com/news/articles/35355/#.VA97mRbgJHU>
- Pro-Russian Activity Raises Concerns in Latvia. In: *Stratfor* [online]. 2014 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <https://www.stratfor.com/analysis/pro-russian-activity-raises-concerns-latvia>
- Programm. *Keskerakond* [online]. 2014 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <http://www.keskerakond.ee/et/erakonna-liikmed/programm.html>
- Programm. *Reformierakond* [online]. 2013 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <http://www.reform.ee/programm>
- Программа партии Русский союз Латвии на выборах 12-го Сейма. *Русский Союз Латвии* [online]. 2016 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <http://www.rusojuz.lv/ru/party/programma/23185/>
- Programmid. *SDE* [online]. 2016 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <http://www.sotsdem.ee/erakonnast/dokumendid/programmid/>
- RADZEVIČIUTE, Aušra. Estonia: the bronze anniversary went peacefully. In: *Geopolitika* [online]. 2009 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://www.geopolitika.lt/?artc=2209>
- RAKOVSKÝ, Adam. Lotyšská republika. In: DANČÁK, Břetislav, Ivo POSPÍŠIL a Adam RAKOVSKÝ. *Pobaltí v transformaci: Politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 1999, s. 151-226.

- RECHEL, Bernd. Introduction. In: RECHEL, Bernd. *Minority Rights in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, 2009, s. 3-16.
- Riga Mayor: EU sanctions against Russia are not working. In: *The Baltic Times* [online]. 2014 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: http://www.baltictimes.com/riga_mayor__eu_sanctions_against_russia_are_not_working/
- SAARI, Sinikukka. Russia's Post-Orange Revolution Strategies to Increase its Influence in Former Soviet Republics: Public Diplomacy po ruski. *Europe-Asia Studies*. 2014, **66**(1), 50-66.
- SCHULZE, Jennie L. Estonia caught between East and West: EU conditionality, Russia's activism and minority integration. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 2010, **38**(3), 361-392.
- SIKK, Allan. From private organizations to democratic infrastructure: Political parties and the state in Estonia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2006, **22**(3), 341-361. DOI: 10.1080/13523270600855720. ISSN 1352-3279. Dostupné také z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13523270600855720>
- SOCOR, Vladimir. Latvian Language Wins Referendum While Russian Party Shows Nuisance Potential. In: *The Jamestown Foundation* [online]. 2012 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: [http://www.jamestown.org/regions/europe/single/?tx_ttnews\[pointer\]=1&tx_ttnews\[tt_news\]=39040&tx_ttnews\[backPid\]=670&cHash=56084fec63ce56e9ae851271adafe384](http://www.jamestown.org/regions/europe/single/?tx_ttnews[pointer]=1&tx_ttnews[tt_news]=39040&tx_ttnews[backPid]=670&cHash=56084fec63ce56e9ae851271adafe384)
- SOCOR, Vladimir. United Russia Party Recruits More Allies in "Near Abroad". In: *The Jamestown Foundation* [online]. 2010 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: [http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=36912&tx_ttnews\[backPid\]=484&no_cache=1](http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_news]=36912&tx_ttnews[backPid]=484&no_cache=1)
- TÉTRAULT-FARBER, Gabrielle. Pro-Russian Party Loses Seats in Latvian Parliamentary Elections. In: *The Moscow Times* [online]. 2014 [cit. 2016-05-05]. Dostupné z: <http://www.themoscowtimes.com/news/article/pro-russian-party-loses-seats-in-latvian-parliamentary-elections/508431.html>

- The programme of the Social Democratic Party Concord. *Sdps.lv* [online]. 2016 [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <http://www.sdps.lv/about-concord/programm/>
- The World Factbook. *Central Intelligence Agency* [online]. [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/en.html>
- The World Factbook. *Central Intelligence Agency* [online]. [cit. 2016-05-16]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lg.html>
- VELLISTE, Trivimi. The Interests and Efforts of Estonia. In: KLÖCKER, Georg. *Ten Years after the Baltic States re-entered the International Stage*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2001, s. 195-204.
- WEIL, Patrick. Access to citizenship: A comparison of twenty five nationality laws. In: ALEINIKOFF, T. Alexander a Douglas KLUSMEYER. *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2001, s. 17-35.
- ZAKEM, Vera, Paul SAUNDERS a Daniel ANTOUN. *Mobilizing Compatriots: Russia's Strategy, Tactics and Influence in the Former Soviet Union*. Center for Naval Analyses, 2015. Dostupné z: https://www.cna.org/CNA_files/PDF/DOP-2015-U-011689-1Rev.pdf
- ZEVELEV, Igor. Russia's Policy Towards Compatriots in the Former Soviet Union. *Russia in Global Affairs*. 2008, 6(1), 49-62.